

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний університет

Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій

Кафедри психології, політології та соціокультурних технологій

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри
психології, політології та
соціокультурних технологій

_____ Андріана КОСТЕНКО
(підпис). (ім'я та ПРИЗВИЩЕ)

_____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

зі спеціальності 052 «Політологія»,

Освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналітики»

на тему: «Політологічна оцінка початкового етапу збройної агресії РФ проти

України (2014–2022 рр.)»

Здобувачки групи ПТ. – м.31 Максимової Карини Сергіївни

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ (Карина МАКСИМОВА)

Керівник: кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій КОРОЛЬ Сергій Миколайович

(підпис)

Суми - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ.....	3
1.1 Російська агресія щодо України на тлі інших прецедентів порушення міжнародного права	3
1.2 Реакція міжнародної спільноти на агресію РФ	22
1.3 Порушення безпекового балансу на пострадянському просторі у зв'язку із анексією Криму та Донбасу	30
1.4 Мілітаризація Криму та Донбасу як загроза регіональній та глобальній безпеці	36
Висновки до першого розділу	43
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ ТА АГРЕСІЇ РФ.....	45
2.1 Санкції як інструмент впливу на Російську Федерацію та їх результати...45	45
2.2 Економічні втрати України та боротьба за їх компенсацію в міжнародних судах.....	64
Висновки до другого розділу	73
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ ТА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	77
3.1 Застосування контрзаходів проти Російської Федерації за збройну агресію проти України	77
3.2 Проблематика визначення об'єму міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України	89
Висновки до третього розділу	95
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	105

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасного політико-правового світоустрою будь-які порушення норм міжнародного права конституції основного закону держави мають викликати реакцію міжнародного співтовариства. Такі інциденти не тільки пов'язані із політичним резонансом, але й спричиняють мобілізацію світових політичних кіл задля вирішення проблеми. Саме тому анексія або окупація (терміни сьогодні дискутуються в політичному та науковому середовищі України, хоча донедавна усталеним був перший, яким ми послуговуватимемося в роботі) Криму території країни, яка є сусідом ЄС, спровокувала реакцію з боку Заходу. Важливість комплексного дослідження цього питання перш за все полягає у можливості визначення сценаріїв розвитку подій та формування цілісного уявлення про тенденції та стилі поведінки учасників протистояння.

Актуальність дослідження також визначається необхідністю встановлення не тільки прямих і локальних наслідків анексії, але і опосередкованих, тобто тих, які засновуються на зміні характеру відносин між країнами, що відбулось через порушення міжнародного права, тощо. Враховуючи швидкість перебігу міжнародних процесів у світі та посилення взаємозалежності різних держав, доцільно визначити як саме анексія півострова Крим вплинула на відносини між світовими державами, яке місце вона займає у порядку денному світових організацій, як впливає на світові політичні та торговельні відносини та які наслідки має для переорієнтації великих світових акторів у їх зовнішньополітичних стратегіях.

Окрім того, незважаючи на наявні дослідження, які розкривають окремі аспекти теми, комплексного опрацювання проблеми науковцями ще не проводилось, що також визначає актуальність теми магістерського дослідження.

Стан наукової розробки проблеми. Тема початкового етапу збройної агресії РФ проти України як сучасної комплексної проблеми міжнародних відносин розглядалась в роботах українських та зарубіжних вчених. В частині

досліджень автори зосереджувались на конкретних питаннях порівняно вузького спрямування, серед них на увагу заслуговують дослідження А. Беблера, який розглянув конфліктну складову українсько-російських відносин навколо кримського питання. Дж. О'Лафлін та В. Ротару розглядали питання намагань РФ легітимізувати анексію півострова, аналізували з точки зору міжнародного права основні її аргументи. Також, Е. Берг звертається до питання норм міжнародного права, недоліки законодавства, що дозволяє Росії їх обходити та трактувати по-своєму. М. Розенберг дослідив доцільність використання косовського прецеденту для обґрунтування окупації півострова, а Г. Кухалейшвілі проаналізував намагання РФ встановити контроль над Білоруссю. Інформацію щодо анексії Криму РФ точково аналізують експерти таких інформаційних агентств як BBC, CNN, Reuters, Bloomberg та ін. Крім того, події навколо кримського питання постійно висвітлюють різноманітні національні та міжнародні агентства новин, наприклад «Дзеркало Тижня», «Emerging-Europe», філії агентства «Радіо Свобода» в різних державах, «Голос Америки» тощо. Ці публікації можна розглядати з точки зору висловленої в них аналітики, водночас використовуючи інформацію про згадані події як джерельну.

Мета дослідження Політологічна оцінка початкового етапу збройної агресії РФ проти України (2014–2022 рр.).

Завдання:

- дослідити анексію Криму як прецедент порушення міжнародного права;
- проаналізувати реакцію міжнародної спільноти на агресію Росії;
- оцінити порушення безпекового балансу на пострадянському просторі у зв'язку з окупацією півострова;
- розглянути мілітаризацію Криму як загрозу регіональній та глобальній безпеці;
- дослідити санкції як інструмент впливу на Росію та оцінити їх результати;

– проаналізувати економічні втрати України та процес боротьби за їх компенсацію в міжнародних судах;

– визначення об'єму міжнародно-правової відповідальності РФ за збройну агресію проти України.

Об'єктом дослідження: збройна агресія РФ проти України.

Предметом дослідження: оцінка початкового етапу збройної агресії РФ проти України (2014–2022 рр.)»

Географічні рамки охоплюють територію півострова Крим та східні області України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від анексії на початку 2014 року до початку 2022 р.

Джерельна база дослідження складається з резолюцій, звітів та декларацій ряду міжнародних організацій, заяв поданих до міжнародних судів та їх рішень, доповідей політичних діячів світового рівня, двосторонніх міждержавних договорів, заяв офіційних осіб та органів влади урядів різних країн, повідомлень та заяв на сайтах цих органів, нормативних документів, що визначають зовнішню політику та стратегічну діяльність різних держав світу, а також досліджень і статистичних даних з різних питань та тематики. Наукові фахові та міжнародні статті.

Результати дослідження оприлюднені в тезах доповіді на XXIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX-XXI століть», що відбулася 28 листопада 2024 року.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1

ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ

1.1 Російська агресія щодо України на тлі інших прецедентів порушення міжнародного права

Для цілісного розуміння проблеми анексії варто розглянути прецеденти та проаналізувати реакції сторін конфліктів та міжнародної спільноти. Нижче буде наведено декілька прикладів анексій-прецедентів, що мають спільні риси з анексією Криму чи реакцією міжнародної спільноти на такі акти агресії.

Важливо розуміти, що «анексією» вважається лише односторонній порядок приєднання. Якщо територія відходить іншій державі за результатами двостороннього договору, то це не вважається анексією. Саме тому перша індо-пакистанська війна за Кашмір, за результатами якої спірна територія була поділена між Індією і Пакистаном практично в рівних пропорціях, не вважається анексією. Також, не підходить в цьому питанні третя індо-пакистанська війна за незалежність Східного Пакистану, оскільки вона призвела до проголошення незалежності цієї території як держави Бангладеш. Дуже часто політики, а іноді й науковці проводять паралель між аншлюсом Австрії та анексією Криму, але анексія Німеччиною Судетської області набагато більше схожа на проблему півострова, ніж австрійський аншлюс. Останній був поглинанням цілої формально незалежної держави.

Ми розуміємо, що, з російської точки зору, не було жодних українських документів про вихід зі складу України, тому РФ трактує приєднання Криму так, що до Росії приєдналося саме незалежна держава. Але питання варто розглядати *de-facto*, а не *de-jure*, тобто в контексті анексії частини української території. Тому паралель з Судетами набагато ближча, але не повністю. Справа в тому, що за деякими формальними ознаками збіг між анексіями Криму і Судетів майже повний. Більшість населення Судетської області склали німці, в той час як чехи були в меншості – і точно так само українці

і кримські татари становили меншість. Російська меншина складає 68% від усього населення півострову. У німців в Судетах була своя партія на чолі з сепаратистом Конрадом Генлейном – можна було спостерігати діяльність проросійських партій у Криму. Водночас військовий тиск Росії та Німеччини допомогли кожній з них досягти своєї мети. Однак у найважливішій частині є серйозна розбіжність – бунти, які організував Конрад Генлейн в Судетській області, закінчилися провалом: у Чехословаччини виявилось достатньо сил, щоб відновити контроль. І тоді Адольф Гітлер пішов на прямий шантаж західних союзників: він погрожував їм великою війною, якщо чехи не погодяться. Після цього в Мюнхені восени 1938 року зібралися європейські лідери і закріпили розділ Чехословаччини. В Україні ситуація була зворотною: Росія привела свої війська в бойову готовність 1 березня 2014 року, але західний світ, можливо, навчений якраз судетським досвідом, не пішов на поступки агресору, і вже 27 березня відбулася Генасамблея ООН [3], на якій 100 країн підтримали територіальну цілісність України і засудили російську агресію, а на боці Росії виступили лише 10 держав. Наступна відмінність – Німеччина абсолютно очевидно програла Першу світову війну, а ще на неї були накладені репарації, на ті часи абсолютно невідповідні економіці країни. Вони кілька разів ставили Німеччину на грань краху, і це не могло не позначитися на ставленні німців до решти світу. Виникла навіть теорія змови: нібито перемога в 1918 році була близька, але внутрішні зрадники – головним чином євреї, звичайно, – встромили ніж у спину нації, і тепер треба зібратися з силами і розправитись з усіма ворогами. Крім того, після розділу Німецької імперії в 1918 році безліч німців опинилися за її межами, а тоді право нації жити в одній державі превалювало над непорушністю кордонів. Німеччина зразка 1938 року не винесла уроки з поразки в Першій світовій війні, а Росія – з поразки в холодній війні. Десь Росія намагалася відігратися – наприклад, в Чечні.

Але після того, як в 1998 році вибухнула світова криза, прихід до влади в Росії реваншистів став питанням часу. Як Велика депресія призвела до влади

радикалів у Німеччині, так і криза 1998 року привела в Кремль В. Путіна⁴. Важливим чинником також є існування впливової історичної пам'яті, яка стає підґрунтям для народів, що мають імперське минуле, жадати відновлення своєї могутності. Але під питанням залишається потенціал таких ідей. Наприклад, Угорщина, після Першої світової війни втратила 90% території, хоча була до того також імперською державою, але режим, що встановився пізніше в Будапешті, не відзначався таким ступенем жорстокості як режим Адольфа Гітлера. Безумовно, Росія не могла не пройти через відродження реваншизму, але великою мірою рівень цих реваншистських настроїв залежить від правлячої верхівки влади, що підтримувала та посилювала їх до рівня ідеології. Як заявив президент Російської Федерації В. Путін: «Ми категорично проти того, щоб якісь учасники міжнародного спілкування спотворювали норми міжнародного права завжди виключно тільки під свої інтереси і трактували їх так, як їм вигідно в цій конкретній ситуації. Ось в Косово треба було діяти в напрямку визнання права на самовизначення, а у випадку з Кримом потрібно зовсім, повністю спотворити ситуацію і говорити про територіальну цілісність держави, яка теж у статуті ООН прописана»⁵. Досить часто представники влади РФ проводять паралель між питанням Косово та анексією Криму. Перш за все тому, що навіть всередині ЄС позиції країн щодо цього питання часто розходяться. Німеччина, наприклад, Косово визнає, на відміну від Іспанії, тому що в останньої великі проблеми з власними автономіями. Але, з іншого боку, в цих двох прецедентах не так багато спільних рис. Етнічні албанці в Косово, як і етнічні росіяни в Криму, становили більшість населення. Вони точно так само не були корінним народом, при цьому вели збройну боротьбу за незалежність, але, отримавши її, не виявили бажання приєднатись до «великої Албанії». При цьому албанська армія не окупувала Пріштіну, щоб допомогти з самовизначенням Косово. У Криму ж все було навпаки: там 20 років фактично існувала Російська автономія – точно так само, як і в албанців. Але, на відміну від сербів, українці не придушували зброєю цей проросійський рух. Проросійське

населення Криму не вело збройної боротьби за свою незалежність, та не терпіло утисків з боку України та українців. Анексія Криму розпочалась з інтервенції російських військ та захоплення адміністративних будівель, і тільки потім «народ Криму погодився», що треба спочатку проголосити незалежність, а потім увійти до складу Росії.

При цьому більшість науковців не звертає увагу на велику кількість інших прецедентів, що стались поза межами Європи в ХХ ст. Перша анексія після Другої світової війни сталася на початку 60-х. Індія вирішила повернути під свій контроль залишки Португальської імперії, окупувавши територію Гоа, а також Дадра, Нагар-Хавелі, Дамана і Діу, які перебували під португальським управлінням. Війна вийшла вкрай швидкоплинною, нечисленні португальські гарнізони не могли протистояти величезній індійській армії, і після кількох сутичок здалися. Незважаючи на те, що Португалія була членом НАТО, на допомогу розраховувати вона не могла, проблеми з колоніями тоді нікого не хвилювали. Серйозно воювати з Індією Португалія також не могла, оскільки у неї почалися аналогічні проблеми в африканських колоніях і основний військовий конфлікт перемістився туди. Проте, до самого повалення режиму «Нового порядку» в 1974 році Португалія не визнавала анексію своїх територій [6].

Наступну анексію знову здійснила Індія. Крихітне князівство Сіккім в ХІХ столітті було британським протекторатом, жили там в основному народи, близькі до непальців і бутанців. Через гірську віддаленість Сіккім традиційно було відокремлене від решти Індії. У 1947 році після надання Індії незалежності в Сіккімі пройшов референдум, на якому вирішувалось питання приєднання до Індії. В результаті було вирішено до складу цієї країни не входити і залишитися індійським протекторатом при формальній незалежності. Але в 1975 році індійські війська окупували територію протекторату і провели референдум, на якому майже 98% місцевих жителів проголосували за входження до складу Індії. Оскільки в цей час великі світові держави намагались систематизувати хаос, що утворився після розпаду

колоніальної системи та відновити економічну структуру, поруйновану за роки Другої світової війни, ніхто в світі цієї анексії так і не помітив, крім Китаю, який відмовився визнавати її і наступні 30 років наполегливо вважав Сіккім окремою державою, а не індійським штатом. Зважаючи на перебіг, цілком можливо, що РФ використовувала цей прецедент як сценарій анексії Кримського півострова [7]. Крім того, саме політична нестабільність на світовій арені (початки міграційної і політичної кризи в Європі, конфлікт в Сирії, революція в Україні, тощо), яка відбувалась станом на початок 2014 року досить подібна до ситуації, яка існувала в 1975 році. Можливо саме тому РФ обрала цей період для реалізації плану агресії.

Ще один випадок анексії стосується Індонезії та Східного Тимору, що відбувся в 1975 році. Після революції в Португалії і остаточного розпаду Португальської імперії про свою незалежність оголосила маленька територія під назвою Східний Тимор. Ця країна опинилася у досить загрозливому сусідстві на острові, другу половину якого займала найбільша в Південно-Східній Азії держава – Індонезія. До моменту проголошення незалежності в цьому регіоні діяли три партії: UDT – виступала за збереження португальського протекторату, FRETILIN – ліві, які виступали за незалежність, і APODETI, яка виступала за інтеграцію з Індонезією.

Спочатку Індонезія передбачала використання м'якої сили і проведення своєї політики через APODETI, яка виступала за інтеграцію країн. Однак у Східному Тиморі ця партія була не дуже популярна, а дві найпопулярніших партії, UDT і FRETILIN, навіть об'єдналися в коаліцію для досягнення незалежності. Тоді індонезійці зіграли на протиріччях між провідними партіями і посварили їх чи не до громадянської війни. Кожна з партій боялася, що колишні соратники першими захоплять владу в країні, тому почали грати на випередження. Прихильники приєднання втекли до Індонезії та просили її уряд ввести війська до Східного Тимору. Індонезійські війська практично відразу ж почали окупацію. Тоді FRETILIN, що виявилася єдиною владою в ще не захоплених регіонах, проголосила незалежність від Португалії.⁹ Проте,

португальці не визнали Декларацію незалежності, і це дозволило Індонезії оголосити майбутню анексію «антиколоніальною» (подібно до того, як РФ захищала «право на отримання незалежності Кримської Республіки»).

ООН засудила дії Індонезії і закликала негайно припинити вторгнення. Але до ООН без підтримки великими світовими акторами не дослухались. Головні гравці, в свою чергу, зайняли позицію підтримки Індонезії. Австралія (найближча велика країна від місця конфлікту) підтримала дії Індонезії, США і Великобританія також протягом періоду окупації підтримували Індонезію і постачали їй зброю.¹⁰ В цей період країни Заходу були зацікавлені у підтримці будь-якого уряду, який не піддаватиметься впливу комуністів, оскільки країни Південно-Східної Азії лише почали формуватись як повноцінні держави і мали досить низький рівень розвитку, що відкривало великі перспективи для розповсюдження комуністичних ідей серед місцевого населення. США, Великобританія та Австралія змінили свою позицію лише наприкінці 80-х років, коли стало зрозуміло, що СРСР вже не загрожуватиме експансією в Азійсько-Тихоокеанському регіоні і в 1999 році за участі миротворців у Східному Тиморі було проголошено незалежність.

Враховуючи такий світовий досвід Росія могла використовувати ідею «звернення народу Криму до російських братів» на основі прохання тиморських сепаратистів в Індонезії. У цьому ж випадку знову прослідковується ідея «захисту» місцевого населення від пригнічення, хоч, у цьому випадку, колоніалістського, але це не змінює природи виправдання.

Відразу дві невизнаних світом анексії здійснив Ізраїль на початку 80-х років ХХ ст. Формально, окупація Голанських висот і Східного Єрусалиму почалася ще після війни 1967 року, коли ізраїльська армія захопила ці території, але 14 років вони перебувала в статусі окупованих, після чого Кнесет офіційно поширив суверенітет Ізраїлю на Східний Єрусалим (1980 рік) та Голанські висоти (1981 рік) спеціальними законами. Треба сказати, що ООН відразу ж не визнала ці закони, і одноголосно оголосила їх такими, що не мають міжнародної сили. Тобто, Голанські висоти, як і раніше вважаються

спірною територією, окупованою Ізраїлем, а ООН досі приймає резолюції з вимогою повернути Голани Сирії. Крім того, Ізраїль прийняв закон, згідно з яким територія Ізраїлю може бути відторгнута тільки за умов референдуму (або згоди 2\3 депутатів Кнесету). Подібним чином РФ апелює до того, що Крим входить до її складу як автономна республіка і підкоряється адміністративному праву держави.

Що стосується Східного Єрусалиму, то спочатку передбачалося, що при створенні Ізраїлю Єрусалим буде поділений на дві частини (ізраїльську та арабську), однак ця пропозиція нікому не сподобалася, і почалася війна 1948-1949 років, за підсумками якої Єрусалим все ж поділився на дві частини. Йорданія встановила контроль над східною частиною міста. Але в 1967 році Ізраїль відбив східну частину міста і вона увійшла до складу Ізраїлю, однак юридичного оформлення не було. Через 13 років було вирішено офіційно анексувати Східний Єрусалим і включити його до складу Ізраїлю. Був прийнятий спеціальний закон про Єрусалим, який проголошував місто «єдиним і неподільним» у складі Ізраїлю.[9] Анексія не була визнана Радою Безпеки ООН. РБ одноголосно прийняла спеціальну резолюцію (утрималися від голосування тільки США), за якою Ізраїль повинен відновити колишній статус східної частини міста. Проте, ООН обмежились виведенням всіх посольств з Єрусалиму. Всі країни ООН, що мали в цьому місті свої посольства, дійсно закрили їх і перенесли в інші міста.

Першим випадком в історії, за якого країна-агресор зазнала збройної відповіді з боку міжнародної спільноти була анексія Іраком Кувейту. 18 липня 1990 р. іракський лідер С. Хусейн звинуватив у приватизації розташованого в нейтральній зоні нафтове родовище Румейл. Слідом за цим звинуваченням Саддам зажадав списати 10 млрд. доларів іракського боргу Кувейту, а так само, виплатити компенсацію в розмірі 2,4 млрд. доларів. Таким чином, іракський лідер планував поліпшити економічне становище країни тим самим зміцнити свій політичний режим. Переговори між Іраком і Кувейтом, що почалися 31 липня в Саудівській Аравії, були перервані вже через день. Після

чого через два дні, 2 серпня 1990 року, війська Іраку вторглися на територію Кувейту. Саддам розраховував на те, що світова спільнота не почне робити ніякі дії проти Іраку. Але в цьому думка Саддама Хусейна була помилковою. 25 червня відбулась зустріч Саддама Хусейна з послом США Глеспі. У процесі зустрічі Хусейн побічно зачіпив питання про те, яка буде реакція США після вторгнення іракських військ в Кувейт. Посол висловив позицію своєї країни, суть якої полягала в тому, що вони не мають наміру втручатися в конфлікт між двома арабськими країнами.

Уряд Кувейту ніяк не хотів розгортання війни, і заявив про свою готовність обговорити всі спірні питання і надати Іраку позики в розмірі 9 мільярдів доларів. Однак в ніч з 1 на 2 серпня 1990 року 150-тисячна армія Іраку вторглася в Кувейт. У плани Хусейна входило перетворення Іраку в регіональну супердержаву. Після вторгнення армії він оголосив про анексію Кувейту і проголосив її 19-ю провінцією Іраку.

У відповідь на анексію ООН зініціювала військову інтервенцію під своєю егідою задля зняття окупації. На цей час Ірак мав одну з найчисельніших армій в світі, тому супротив був суттєвим. ООН, крім того, ввела економічні санкції, а згодом і повне ембарго, що було безпрецедентною мірою покарання за анексію на той момент. Весь список санкцій досить довгий¹⁵, але варто зазначити, що на їх прийняття вплинув важливий чинник – поставки нафти з Кувейту до США. Як видно з попередніх випадків, сила тиску на держави-агресори залежить від того, наскільки ця анексія загрожує інтересам великих світових держав чи наскільки географічно близько до них знаходиться^[16].

Ще однією анексією, яка пройшла майже за тим же сценарієм, що і кримська, було захоплення СРСР країн Балтики. Згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, підписаним між Радянським Союзом і Німеччиною 23 серпня 1939 року, Латвія і Естонія перебували в радянській сфері впливу, а Литва – в німецькій. В ході спільного радянсько-німецького вторгнення в Польщу йшла торгівля територіями, в результаті чого всі три балтійських держави потрапили в сферу радянського впливу. Вже 24 вересня 1939 року Радянський

Союз почав чинити тиск на Естонію, вимагаючи території для радянських військових баз. Аналогічний тиск було надано на Латвію і Литву на початку жовтня. Створюючи політичну нестабільність за допомогою цих вимог, Радянський Союз успішно скинув деякі уряди і повільно маневрував, щоб поставити дружніх Радянському Союзу політиків на чолі трьох прибалтійських держав.

У червні 1940 року Радянський Союз ще більше посилив тиск. Після мобілізації військ на кордонах прибалтійських держав 14 червня було висунуто вимогу до Литви створити Радянський уряд, в той час як радянські війська блокували Естонію. 15 червня радянські війська вторглися в Литву, в той час як радянські і латвійські війська зіткнулись у Латвії. Основне вторгнення в Естонію і Латвію почалося на наступний день. Спорадичні бої тривали ще кілька днів, але до кінця дня 17 червня радянські війська здебільшого з відносною легкістю окупували ці три країни. У липні в трьох країнах були проведені плебісцити, і всі три країни висловили бажання приєднатися до Радянського Союзу; вибори були широко визнані такими, що відбулися. Анексія цих трьох країн була завершена на початку серпня, коли Литва, Латвія та Естонія в такому порядку приєдналися до Радянського Союзу. Таким само чином в обмін на знижену ціну на газ РФ розмістила свої війська в Криму, а згодом вони стали основою для анексії півострова. Та ж ситуація відбулась і з «плебісцитами», перебіг і результати яких майже точно повторюють результати «референдуму».

Оцінюючи наведені вище приклади анексії та інтервенції зазначимо, що методи РФ при анексії Криму засновується на світовому досвіді анексування територій у ХХ ст. Це стосується як позиції уряду Росії та його заяв, так і перебігу подій під час та внаслідок окупації.

Досить актуальним постає питання розгляду анексії Криму як прецеденту для від'єднання інших територій. Перш за все це стосується заяв російського уряду і ЗМІ щодо того, що ЄС, у випадку визнання незалежності Каталонії має визнати і незалежність Криму, наголошуючи на аморфних

подібностях. Тому варто розглянути основні відмінності між цими двома випадками.

Перш за все потрібно враховувати, що каталонці – це не тільки населення однойменного іспанського регіону, а й самостійний народ, що веде свою історію з середньовіччя. Каталанська мова налічує 11,6 млн носіїв і, всупереч поверхневому погляду, за своєю структурою ближча не до іспанської (точніше, кастильської), а до окситанської, поширеної на півдні Франції. При цьому не варто розглядати каталанську мову, як таку, що належить більше до французької, оскільки каталанською написано також і багато літературних творів, визнаних наукою як окремий напрям літератури. Тобто, право на незалежність Каталонії базується на волевиявленні самих каталонців, які є автохтонами. В той же час проросійський рух в Криму складався переважно з етнічних росіян чи українців, але ніяк не кримських татар, які з 1991 року не виступали за незалежність півострова. правилу». В цьому контексті також варто зауважити, що керівництво РФ обґрунтовує анексію півострова, апелюючи до переважного використання його населенням російської мови, що вписується у розуміння власної діаспори Російською державою, яке спирається на мовну ознаку. Але це, по-перше, не може бути підвалиною для анексії, по-друге – не є ознакою, яка відрізняє від іншого населення саме кримськотатарський народ. Багато логічнішим було б, якби про створення окремої держави заявляли виключно представники нації, батьківщина якої знаходиться в Криму – кримські татари, але вони питання про відокремлення не піднімали. Ані російськомовні українці, ані російські мігранти (незалежно від того, чи вони, чи їх предки переселились на територію півострова), що не належать до кримськотатарського народу не можуть підіймати питання відокремлення.

По-друге, графства Каталонії існували як незалежні ще в 988 році, а пізніше вони утворили державу зі столицею в Барселоні. Пізніше історично склалось, що ці землі ввійшли в 1516 році до складу єдиного Іспанського королівства. При цьому Каталонія зберігала свої права і привілеї, наприклад –

парламент. Після повстання 1640 року і проголошення незалежності, яке Іспанія придушила, Каталонія втратила свої автономні права[11]. Остаточо Каталонія повернула собі автономію в 1978 році, а в 2006 розширила її[12]. Крим же був переданий владою СРСР до складу УРСР добровільно, так само, як і автономія, яка надавалась півострову в 1991 році. Крім того РФ, як наступниці СРСР повинна підтримувати рішення попередника, за яким він добровільно передав Крим до складу УРСР.

По-третє, каталонці виступають саме за незалежність, а не перехід до іншої держави, оскільки будь-які заклики про приєднання до Франції, в складі якої теж є історичні землі Каталонії, відсутні як з боку каталонського уряду, так і французького. Крім того підтримка ідеї про незалежність на консультаційних неофіційних референдумах в 2009 та 2010 рр. показала результати в 96% і 95% відповідно, а з 2012 р. більшість у каталонському парламенті займають прихильники незалежності [23].

Ще один аргумент – боротьба за незалежність Каталонії засновується на волевиявленні народу, сформованого в кордонах цієї території, що має достатню економічну та політичну базу для існування як унітарна держава. В той же час «кримський сепаратизм» був мотивований збройними силами РФ. Відмінності між цими випадками в 2014 році визнала і сама Каталонія, яка розіслала по посольствах країн ЄС документ під назвою «Каталонія – це не Крим», в якому було заявлено про основні відмінності між цими випадками. На думку каталонського уряду «референдум» у Криму був «спробою легітимізувати анексію частини території незалежної держави за допомогою військової агресії». Каталонія визнала, що влада Криму діяла під тиском військ Росії, а жителі півострова були або залякані, або частково недопущені до голосування для того, щоб збільшити відсоток тих, хто підтримує від'єднання.

Отже, порівняння каталонського сепаратизму і окупації Кримського півострова свідчить про різні ситуації. Але, не зважаючи на це, російські ЗМІ та чиновники продовжують апелювати до таких «паралелей», наголошуючи на

тому, що ситуації абсолютно ідентичні і постійно упускаючи тезу про окупацію півострова під час незаконного референдуму.

Отже, ні сценарій, ні аргументація Російською Федерацією анексії Криму – абсолютно не нові. Російська стратегія агресії збирала у собі ті особливості анексій в минулому, які обходять міжнародне право та дозволяють використати найрадикальніші методи з найменшим супротивом. Окрім того, досить великий вплив справив і фактор військової потужності РФ та непередбачуваності дій російського керівництва, яке досить часто нераціонально реагує на події у світі. Уряд РФ також використовує анексію півострова для розхитування ситуації в Європі та підриви авторитету США та ЄС на міжнародній арені, наголошуючи на «подвійних стандартах» Заходу через «несправедливість» у визнанні Косово і невизнанні результатів нелегітимного референдуму в Криму. Не менш важливою причиною анексія Криму – є наявність військово-морської бази в Криму у м. Севастопіль. Москва розуміє, що у випадку зміни уряду на півострові, вони можуть повністю втратити контроль на півостровом та у Чорноморському регіоні

Найбільших зусиль в останні роки російська пропаганда прикладала для порівняння кримського інциденту з рухом за незалежність Каталонії. Але аргументація для проведення таких паралелей існує лише для РФ, про що свідчать заяви як невідконтрольних уряду російських ЗМІ, які, хоч і не різко, але, все ж, визнають неправомірність референдуму, намагаючись не викликати бурхливої реакції з боку влади.

Допоки провідними засобами ведення зовнішньої політики держави залишалась війна, міжнародний мир перебував під загрозою. Кожна країна мала змогу розпочати агресивні воєнні дії для збільшення своєї території. Така практика до початку двадцятого сторіччя, була цілком нормальною. У цьому контексті визначним документом виступає Пакт Бріана-Келлога про мирне врегулювання спорів. Зокрема, у статтях 1 та 2 зазначалось наступне Високі Договірні Сторони урочисто заявляють від імені народів за належністю, що вони засуджують застосування війни як засобу урегулювання міжнародних

спорів і відмовляються у своїх взаємних відносинах від такого як зняття національної політики [15] та наполягали на тому, що врегулювання або вирішення всіх спорів або конфліктів, які можуть виникнути між ними, хоч би якого характеру чи походження вони були, має завжди здійснюватися тільки мирними засобами [15]. І хоча країни, що підписали цей Договір висловлювали купу усних та письмових застережень, це був перший крок до визнання неприпустимим застосування війни та прояви збройної агресії як засобами вирішення міжнародних конфліктів.

Безпорадність у забезпеченні міжнародного миру такою міжнародною організацією як Ліга Націй залишало відкритим питання як забезпечити реалізацію Пакту Бріана-Келлога. Як вже зазначалось створення ООН було кроком до вирішення вищезгаданого питання. Насамперед Статут ООН передбачає мету створення міжнародної організації, а саме у частині 1 статті 1 ми можемо знайти таке формулювання цілі підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою приймати ефективні колективні міри для запобігання і усунення загрози миру і загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру [12]. Міжнародний мир та безпека насамперед передбачає заборону збройної агресії. Саме тому логічним кроком до засудження збройної агресії було затверджено документ, що надавав визначення, характеристику та приблизний перелік цього поняття. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року стаття 1 надає наступне поняття агресії є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це зазначено в цій ухвалі [16]. У цій же резолюції у статті 3 втілюється спроба конкретизувати діяння, які можуть бути розцінені як агресія:

– вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її;

- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;
- напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території по припиненню дії угоди;
- дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;
- засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівносильне перерахованим вище актам, або його значну участь в них [16].

Між тим, стаття 4 цієї ж резолюції також зазначає, що цей перелік не є вичерпним [16]. Більш того наголошується, що саме Рада Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН може кваліфікувати й інші дії як прояви агресії [12]. Рада Безпеки ООН складається з 15 членів, з них 5 є постійними. При цьому рішення Ради Безпеки ООН вважається прийнятими, якщо набирається 9 голосів, при цьому жоден з постійних членів не повинен ветоувати рішення, однак може утриматись від голосування. Таким чином, виник механізм реалізації положень Статуту ООН, що надавав поштовх до подальшого застосування міжнародно-правової відповідальності до порушника міжнародного миру та безпеки.

Не менш важливими є застереження, що зазначається у статті 5 резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року:

1. Ніякі міркування будь-якого характеру, будь то політичного, економічного, військового чи іншого характеру, не можуть слугувати виправданням агресії.

2. Агресивна війна є злочином проти міжнародного миру. Агресія тягне за собою міжнародну відповідальність.

3. Жодне територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними [16].

Подібна стаття необхідна для того, щоб країна-агресор не мала змоги виправдати себе жодним чином. Будь-які реальні або уявні заклики, провокації чи з причин захисту громадян, не є законними підставами для збройної агресії.

Небезпека такого міжнародного-правового злочину як агресія підкреслюється підвищеною увагою науковців у доктрині міжнародного публічного права. Більш того, розкриттям змісту та виділенням усіх нюансів агресії як міжнародного злочину також займалась Комісія міжнародного права. «Схвалений у 1976 р. Комісією міжнародного права текст ст. 19 проекту статей про міжнародну відповідальність держави (за пропозицією Р. Аго) наголошував:

1. Діяння держави, що порушує міжнародне зобов'язання, є міжнародно-протиправним діянням незалежно від об'єкта порушеного зобов'язання.

2. Міжнародно-протиправне діяння, що виникає в результаті порушення державою міжнародного зобов'язання, такого основоположного для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, що його порушення розглядається як злочин перед міжнародним співтовариством у цілому, становить міжнародний злочин.

3. З дотриманням п.2 і відповідно до чинних норм міжнародного права міжнародні злочини можуть, зокрема, виникати у результаті: а) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, що має основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, такого, як зобов'язання, що забороняє «агресію» [17, с.125].

Прослідковується думка, яка перекликається з визначенням агресії як міжнародним правопорушенням, що зачіпає інтереси будь-якого суб'єкта міжнародного права. Тобто, надається агресії статус відносин *erga omnes*. Відбувається поступове розширення предмета регулювання відносин, які виникають між суб'єктами міжнародного права за умови вчинення акта агресії одним суб'єктом до іншого. А. В. Майснер підсумовуючи сучасні тенденції у доктрині міжнародного публічного права щодо характеристики відносин, які складаються між порушником та іншими суб'єктами міжнародного публічного права приходять до наступного висновку: «По-перше, підкреслюється право держави – жертви агресії вживати заходи, що спричиняли б обмеження прав держави-агресора, не підпорядковуючись загальному зобов'язанню, спробувати попередньо добитися відшкодування спричинених збитків. По-друге, визнається право жертви агресії у порядку самооборони негайно вдатися до застосування збройної сили, що заборонено стосовно інших випадків як реакція на міжнародно-протиправні діяння іншої сторони навіть у ситуаціях відмови відшкодувати заподіяну шкоду. По-третє, визнається, що у випадку агресії, на відміну від усіх інших можливих міжнародно-протиправних діянь, третя держава може надати жертві агресії допомогу із застосуванням збройної сили. І, нарешті, по-четверте, (головним чином у радянській доктрині) звертається увага на можливість застосування щодо держави-агресора комплексу обмежувальних та інших заходів після того, як агресію вже припинено [17, с. 127].

Отже, анексія Криму є яскравим прикладом порушення міжнародного права та принципів територіальної цілісності держав. Вона демонструє схожість із історичними прецедентами анексій ХХ століття, такими як анексія Судетської області Німеччиною та окупація Балтійських країн СРСР. Попри спроби РФ виправдати свої дії, міжнародна спільнота рішуче засудила анексію Криму, визнавши її незаконною. Це свідчить про важливість дотримання міжнародних норм задля забезпечення стабільності та безпеки у світі.

1.2 Реакція міжнародної спільноти на агресію РФ

Після вторгнення військ РФ на територію півострова представники багатьох держав та організацій висловили свою позицію щодо російської агресії. Перш за все варто розглянути позицію офіційних осіб європейських країн, оскільки саме їх геополітичне положення знаходиться найближче до України. Ще на початку березня 2014 року глави держав ЄС та представники урядів і міжнародних організацій висловили офіційні позиції:

– Європейський комісар з питань розширення та Європейської політики сусідства Штефан Фюле закликав зберегти статус Ялти, як території для зустрічей представників країн світу в Україні. «У Криму на Ялтинській Європейській стратегії Yes ми обговорювали об'єднану Європу. Збережіть Ялту місцем для зустрічей Сходу і Заходу в неподільній Україні» [28].

– Президент Литви Даля Грібаускайте заявила, що Литва не визнає приєднання Росією анексованих територій та наголосила на тому, що РФ здійснила грубий акт агресії. «Через анексію Криму Росією і ситуацію на сході України навколишній світ не має спокою. Росія країна-агресор», – підкреслила Грібаускайте та додала, що постійний член Ради Безпеки ООН перетворилася на агресора. «Українські події все показують. На жаль, позиція Росії послаблює міжнародну систему безпеки», – заявила литовський президент [29].

– Верховний представник ЄС Кетрін Ештон, представляючи офіційну позицію усієї організації заявила, що анексія півострова грубо порушує норми міжнародного права. «Ми переконані, що має бути мирне вирішення поточної політичної кризи і повна повага принципів і зобов'язань, взятих в рамках міжнародного законодавства. Ми закликаємо Росію негайно відвести свої війська на місця їх постійної дислокації», – підкреслила Ештон [23]. Крім того, ЄС закликає Росію погодитися із запрошенням України провести консультації з усіма учасниками-підписантами Будапештського меморандуму. Також, за словами Ештон, ЄС підтримуватиме будь-який конструктивний діалог, який має на меті мирне вирішення ситуації, і продовжуватимемо участь ЄС у міжнародних зусиллях, працюючи з ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними

організаціями. «Ми вітаємо можливість місії (в Криму) щодо встановлення фактів від ОБСЄ», – заявила вона [30].

Європейський Союз не визнає і продовжує рішуче засуджувати це порушення міжнародного права, яке залишається викликом системі міжнародної безпеки. Позиція ЄС ґрунтується на Статуті ООН, де прописано, що територія держави не може бути захоплена іншою державою в результаті погрози або застосування сили, а також на Гельсінському заключному акті, в якому країни-підписанти заявили про свій намір дотримуватися принципу непорушності кордонів і територіальної цілісності [31].

ЄС також наголосив, що його позиція ґрунтується на резолюції, прийнятій 27 березня 2014 року Генеральною Асамблеєю ООН, яка підтвердила прихильність організації до визнання суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України в її визнаних міжнародною спільнотою кордонах, підкресливши недійсність результатів «референдуму», проведеного в Криму 16 березня. Під час засідання Асамблея голосуванням ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України»³². Резолюція закликає держави, міжнародні організації і спеціалізовані агентства не визнавати жодних змін статусу Криму і чорноморського міста-порту Севастополь та уникати дій чи контактів, що можуть бути розцінені як визнання [33].

Політика невизнання з боку ЄС включає в себе цілий комплекс заходів, метою якого є демонстрація того, що ЄС не визнає нелегальну анексію, використовуючи для цього й інші заходи на додаток до звичайних політичних і дипломатичних дій. Зобов'язання не визнавати анексію було прийнято Європейською Радою в березні 2014 року. З того часу воно було неодноразово підтверджено Радою.

Окрім згаданої вище резолюції від 27 березня 2014 року ООН неодноразово підтверджувала свою прихильність до підтримки основних прав України як держави та українців, як її громадян, навіть на окупованих територіях. Про це часто йдеться в офіційних заявах як прес-центру ООН, так

і Генеральних секретарів ООН. Тоді ж Пан Гі Мун виступив на засіданні постійної ради ОБСЄ, звернувши велику увагу на українське питання. Зокрема, генсек повідомив, що ООН надає консультативну підтримку спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, в тому числі в рамках посередницьких зусиль з врегулювання кризи. «Ми також налаштовані на спільну роботу з ОБСЄ та іншими міжнародними гравцями для надання довгострокової підтримки Україні у вирішенні глибинних причин, що лежать в основі кризи», – сказав генеральний секретар ООН. Він окремо зупинився на «виборах» на Донбасі 2 листопада 2014 року, назвавши їх «невдалим і контрпродуктивним розвитком подій».

Резолюція ГА ООН від 19 грудня 2016 року стала першим міжнародним документом, в якому РФ визнано державою, що окупувала українські території. ГА ООН висунула вимогу до Росії припинити агресію та вжити заходів відповідно до норм міжнародного права. Відповідно до тексту документа РФ мала звільнити усіх ув'язнених українських громадян, незаконно затриманих під час окупації та засуджених ігноруючи будь-які базові норми правосуддя, припинити порушення прав людини, дискримінацію та переслідування проукраїнських та кримськотатарських активістів та повернути до України осіб, затриманих та вивезених до Росії. Резолюція також вимагала покарання для усіх осіб, причетних до незаконних переслідувань осіб [36].

«Ті, хто страждає від рук окупаційного режиму в Криму налякані і беззахисні. Вони живуть без будь-яких шансів захистити свої права, протестувати або бути почутими. Україна докладе всіх зусиль, щоб змусити Російську Федерацію забезпечити дотримання її обов'язків як окупаційної влади у відповідності з міжнародним правом, а також для забезпечення безпечного і безперешкодного доступу міжнародних правозахисних механізмів на тимчасово окупованій півострів для здійснення моніторингу та звітності про ситуацію у відповідності з їх мандатом», – прокоментував

резолуцію тодішній замісник міністра закордонних справ України Сергій Кислиця.

Останньою резолюцією, ухваленою ООН стала резолюція від 18 грудня 2019 року про захист прав людини в окупованому Росією Криму.³⁸ Подібну резолюцію з такою ж назвою ГА ООН прийняла рівно на рік раніше, 18 грудня 2018 року.

У новій версії резолюції йдеться про наступне:

– ООН вимагають у Росії припинити заходи зі зміни демографічної ситуації в регіоні;

– ООН закликає міжнародне співтовариство продовжувати засуджувати на усіх рівнях порушення прав людини Російською Федерацією на території півострова;

– агресія у будь-якому разі скасовує можливість визнання приєднання території міжнародною спільнотою, як нагадування для РФ;

– засудження примусового призову жителів півострова до збройних сил РФ та застосування кримінальних проваджень для переслідування осіб, що ухиляються від незаконного призову;

– ООН вимагає від РФ негайно звільнити усіх громадян України, що знаходяться в полоні в Росії;

– ООН закликала Москву припинити політику переслідування осіб, що користуються правом вільного висловлення думки та звільнити усіх, хто був затриманий внаслідок таких протиправних дій. Це стосується усіх затриманих як на території півострова, так і поза ним, а також в період до анексії Криму;

– організація засуджує масові затримання активістів і захисників прав людини, які РФ аргументує як протидію терористичній та екстремістській діяльності. Це стосується, наприклад, представників громадянської ініціативи «Кримська солідарність».

Окрім ООН, на анексію Криму реагували й інші організації. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) 9 квітня 2014 року за втручання у справи України позбавила Росію права голосу, а також участі в

роботі керівних органів ПАРЄ і в спостереженні на виборах. Російська делегація на знак протесту покинула сесію Асамблеї. За це рішення проголосувала переважна більшість членів ПАРЄ: 145 при 21 проти і 22 тих, хто утримався. Самі росіяни не голосували. У документі засуджується агресія та анексія півострова Крим Росією, як пряме порушення основоположних норм міжнародного права, задекларованих, зокрема, в Статуті ООН та Гельсінському заключному акті ОБСЄ, а також основних принципів діяльності РЄ. ПАРЄ відхилила ініційовану представником Грузії поправку про анулювання повноважень російської делегації, але при цьому залишила за собою право повністю позбавити делегацію повноважень, якщо Росія до кінця року не відмовиться від анексії Криму [41].

На знак протесту російська делегація вирішила достроково покинути квітневу сесію асамблеї. «Ми не прийнемо участі в подальшій роботі сесії. Зараз ми покидаємо цю сесію на знак протесту і залишаємо за собою право розглянути питання про подальшу участь Росії у Парламентській асамблеї Ради Європи», – заявив глава комісії і голова комітету Держдуми з міжнародних справ О. Пушков.

«Та червона межа, яку ми розглядали як можливість продовжити роботу на сесії, вона пройдена поправкою номер сім, що позбавляє нас можливості брати участь у спостережних місіях і працювати в керівних органах ПАРЄ», – сказав Леонід Слуцький. Росія була позбавлена права бути представленою в Бюро Асамблеї, Президентському комітеті і Постійному комітеті. «Держави, які 15 років порушують міжнародне право, бомблячи Белград і Лівію, не можуть приймати рішення щодо РФ», – сказав Пушков, відповідаючи на питання журналіста, чи дійсно він вважає, що в цьому випадку порушується право Росії.

Це рішення продовжилось і надалі. З 2017 року РФ перестала сплачувати внески до РЄ і в 2019 році організація мала розглянути питання виключення РФ з організації. Але, несподівано, позиція Ради Європи змінилась і 26 червня 2019 року ПАРЄ без жодних обмежень та дисциплінарних стягнень повернула

право голосу російській делегації. Не було також підтримано поправок до резолюції, в якій йшлося про засудження анексії Криму. Але ПАРЄ висунула вимогу до Росії звільнити 24 українських військових, взятих у полон під час інциденту в Керченській затоці. У відповідь на це делегації України, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Словаччини та Грузії покинули залу засідань у повному складі. Очевидно, це було спровоковано ситуацією, за якої РФ не сплачувала внески до організації, що відбивалось на бюджеті останньої. Але внаслідок повернення Росії до складу ПАРЄ в органі розпочалась криза, хоча більшість представників семи делегацій повідомили, що повернуться до роботи. При цьому українська делегація припинила свою офіційну діяльність. Засідання ПАРЄ відвідувала лише частина українських делегатів, що не мали визначеного статусу.

Рішення про повернення до участі в ПАРЄ було прийнято Верховною Радою України 16 січня 2020 року більшістю голосів (348). У документі зазначалось: «Верховна рада України доручає постійній делегації Верховної Ради України в Парламентській асамблеї Ради Європи, реалізуючи право України як повноправного члена Ради Європи, подати свої повноваження на затвердження для участі в щорічній сесії ПАРЄ 2020 року». У пояснювальній записці наголошено на тому, що робота делегації України є необхідною для здійснення прямих обов'язків країни як повноправного члена ПАРЄ.

29 січня 2020 року ПАРЄ ухвалила нову процедуру впровадження санкцій за «серйозні правопорушення» за якої потрібно погодження трьох основних органів РЄ – Парламентської Асамблеї, Генерального секретаря та Комітету міністрів. Метою такої системи є «уникнення санкцій». В той же час за несерйозні порушення діятиме колишня процедура санкціонування. Варто зазначити, що асамблея відхилила поправки запропоновані українською делегацією. РФ також подавала свої правки, але після того, як їх було відхилено, заявила, що для Росії недостатньо ускладнення процедури впровадження санкцій, російська делегація вимагала гарантованого імунітету проти будь-яких впроваджень.

Досить рішучою була реакція США на анексію півострова. Держсекретар США Джон Керрі заявив, що військова операція Росії на території України спричинить нагнітання напруженості в регіоні і серйозне погіршення американсько-російських відносин. «Якщо Росія не зробить конкретних кроків з деескалації напруженості, то це зробить глибокий негативний вплив на американсько-російські відносини і міжнародне становище Росії», – йдеться в поширеній заяві дипломата. У ньому зазначено, що держсекретар вже провів телефонну конференцію з «глобальними партнерами», щоб «скоординувати наступні кроки». «Ми єдині в наших оцінках, і будемо працювати спільно задля підтримки України та її народу в цей історичний час», – підкреслив Керрі. Він не уточнив, з колегами з яких країн він спілкувався, проте зазначив, що з самого початку в США визнавали і поважали зв'язки Росії з Україною, а також російську заклопотаність ставленням України до етнічних росіян. «Однак ця заклопотаність повинна виражатися не шляхом порушення суверенітету і територіальної цілісності України, а в прямих контактах з урядом України», - підкреслив держсекретар.

Більш стриманою була реакція глав МЗС КНР та Республіки Корея на анексію Криму Росією. Представник МЗС КНР Хун Лей заявив, що вирішення конфлікту має відбуватись в рамках міжнародного права та політичного діалогу. «Повага суверенітету, незалежності та територіальної цілісності країн є незмінною позицією КНР. Вважаємо, що всі сторони повинні зберігати холонокровність і стриманість, не вживати суперечливих дій, здатних загострити протиріччя. Міжнародне співтовариство має відігравати конструктивну роль у вирішенні відповідного питання», – зазначив він. Хун Лей також підкреслив, що «Китай завжди дотримувався неупередженої і об'єктивної позиції з питання Криму».

У свою чергу в МЗС Республіки Корея заявили, що вони не визнають референдум, проведений в Криму і анексію Криму Росією. У відомстві підкреслили, що територіальна цілісність України, її суверенітет та незалежність повинні поважатися. «Прем'єр-міністр підкреслив послідовну

позицію Індії з питань єдності і територіальної цілісності країн», – йдеться в повідомленні МЗС Індії. Індійський прем'єр Манмохан Сінгх висловив сподівання, що всі сторони конфлікту виявлять терпимість і конструктивно працюватимуть разом для вирішення питань у політичній та дипломатичній площині. При цьому ці рішення, як зазначив Сінгх, повинні захищати «законні інтереси всіх країн в регіоні і забезпечувати тривалий мир і стабільність в Європі і за її межами».

Таким чином, реакція на анексію Криму світовими державами та організаціями була, переважно, негативною. Більшість з них відкрито засудили російську агресію, деякі застосували заходи покарання, а частина держав обмежили двосторонній та багатосторонній діалог і погрожували санкціями. При цьому варто також розуміти, що багато держав світу не хочуть йти на відкритий конфлікт з РФ навіть через такий злочин, як анексія (як, наприклад, повернення РФ до участі в ПАРЄ). Найактивнішу і найжорсткішу позицію зайняли країни Заходу, в першу чергу – ЄС, оскільки агресія відбувається географічно близько до його східних кордонів. Активна позиція США в цьому питанні пов'язана з побоюванням, що Росія зможе й надалі розхитувати ситуацію в Європі послаблюючи позиції ЄС в той час, поки Штати вестимуть боротьбу з КНР та війну на Близькому Сході. У майбутньому Україна може гарантовано розраховувати на підтримку ЄС та США, але, в той же час, їй варто орієнтуватись на союзників, які не залежать економічно від РФ, оскільки висока ймовірність повторення ситуації з ПАРЄ.

1.3 Порушення безпекового балансу на пострадянському просторі у зв'язку із анексією Криму та Донбасу

Анексія Криму суттєво вплинула не тільки на безпеку країн ЄС. Суттєву загрозу почали відчувати і пострадянські республіки. Перш за все, країни колишнього СРСР побачили, що тепер РФ здатна не тільки на гібридні конфлікти та відторгнення територій інших держав (наприклад, Південної Осетії та ін.), а й на повноцінну анексію – пряме захоплення території чужої

держави, подібного якому в регіоні не було з часів Другої світової війни. Хоча це стосується далеко не всіх держав. Проти зміни статусу Криму виступили ті країни, які в минулому самі втратили контроль над частиною своїх територій. МЗС Грузії, зокрема, заявило, що результатів референдуму не визнає і вважає подію порушенням міжнародного права. Росію Міністерство при цьому звинуватило в «спробі анексії». Пізніше, вже після того, як був підписаний договір про приєднання Криму до РФ, глава грузинського МЗС Майя Панджикідзе у бесіді з представниками ЗМІ Грузії сказала, що не виключає повторення кримського сценарію в окупованих регіонах Грузії, які «можуть приєднати» до Росії так само, як і Крим. Панджикідзе заявила також, що у разі, якщо Грузія отримає відповідну пропозицію, вона готова брати участь у міжнародних місіях в Криму з метою «сприяння встановленню стабільності».

Про невизнання референдуму в Криму заявив і президент Молдови Ніколає Тімофті, висловивши підтримку цілісності України. Він також застеріг Росію від того, щоб підтримувати пропозицію про приєднання, що надійшла від невизнаної республіки Придністров'я. Станом на 2014 рік багато політиків і науковців заявляли про те, що наступною жертвою російської агресії стане Молдова⁵³. На сьогодні такий сценарій розвитку подій не видається можливим, але не можна заперечувати того факту, що заморожений конфлікт у Придністров'ї є однією з найзручніших платформ для розгортання нової агресії РФ у Східній Європі.

20 березня 2014 року із заявою виступив і президент Азербайджану Ільхам Алієв, вже не вперше пообіцяв повернути контроль над Нагірним Карабахом: «Я абсолютно впевнений, що зростаюча міць Азербайджану, наш потенціал і продумана, виважена зовнішня політика дозволить нам відновити свою територіальну цілісність». Враховуючи ситуацію, ця заява була спровокована побоюваннями про виникнення нової агресії щодо Азербайджану, а обіцянка повернути Нагірний Карабах підтверджувала готовність цієї держави боротись за свої права.

Приєднання Криму до Росії закономірно засудили і країни Балтії. Загалом, вони підтримали позицію Євросоюзу, який відмовився визнавати референдум на півострові і подальшу зміну його статусу. МЗС Литви закликала Росію зупинити агресію щодо України, і висловилося за об'єднану позицію міжнародного співтовариства на підтримку українського суверенітету: «Литва закликає Росію зупинити агресію і закликає міжнародне співтовариство об'єднатися і підтримати український суверенітет». Литовський політичний оглядач Вітаутас Бруверіс зазначив: «Консенсус всіх головних політичних сил полягає в тому, що Крим вкрадений, це є абсолютно неприйнятним фактом, і що Росія повинна за це поплатитися».

Анексія півострова викликала мало не паніку серед урядів країн регіону. Ще наприкінці березня 2014 року урядовці країн Балтії заявляли, що необхідно зміцнити оборону в регіоні та наростити військову присутність. При цьому варто врахувати, що Литва, Латвія та Естонія є, радше, «споживачами безпеки», оскільки їх вклад в бюджет НАТО порівняно незначний. Незважаючи на складнощі з фінансуванням оборони країни Балтії активно беруть участь у військових навчаннях на своїй території і виступають їх співорганізаторами, особливо з 2014 року. Втім, якщо говорити про оперативну допомогу НАТО країнам Балтії, то багато західних фахівців переконані, що, хоча ці держави і є членами НАТО, у Північноатлантичного альянсу просто не буде часу, щоб оперативно відреагувати на можливе російське вторгнення. А те, що воно може статися, у багатьох жителів Балтії не викликає сумніву, що спровокувало відповідне занепокоєння уряді країн.

З військової точки зору, відзначають експерти, географія Східної Європи сильно ускладнює стратегічні завдання НАТО. Поки що єдина суттєва військова сила в регіоні – це армія Польщі. Але і їй для надання військової допомоги балтійським сусідам довелося б передислокувати війська через досить вузький коридор між Калінінградською областю Росії і Білоруссю. У цьому випадку шанс отримати своєчасну допомогу має хіба що Литва. До Латвії і, тим більше, до Естонії вона може і не дійти. Попри те Маріус

Лаурінавічюс, політолог, вважає: «Напад Росії на балтійські країни, особливо за допомогою регулярних військ, звичайно, не є чимось неминучим. Але і балтійські країни, і НАТО повинні бути готові до будь-яких сценаріїв. І сценарій з російським вторгненням стає все більш і більш вірогідним».

Ще однією країною, якій загрожують амбіції РФ є Білорусь. З початку тисячоліття глава Білорусії Олександр Лукашенко намагається балансувати у своїй зовнішній політиці між Росією та ЄС і отримати якнайбільшу політичну та економічну вигоду. Важливим нюансом є російсько-білоруський діалог про взаємну інтеграцію країн, що, юридично, розпочалась після підписання 8 грудня 1999 року договору «Про створення Союзної держави», за яким повинен був розпочатись процес об'єднання країн у різних сферах.

«Я розумію ці натяки: ви отримаєте нафту, але давайте руйнуйте країну і вступайте до складу Росії», – зробив заяву президент Білорусії на прес-конференції 14 грудня 2014 року в Мінську. О. Лукашенко вважає, що бачення Союзної держави Москвою відрізняється імперіалістичним підтекстом під виглядом «глибокої інтеграції». «Нам кажуть – компенсація за податковий маневр буде, коли буде, як деякі кажуть, більш глибока інтеграція. А деякі прямо говорять – ми готові, щоб ви шістьма областями увійшли до складу Російської Федерації». Відповідаючи на питання про створення єдиного емісійного центру і валютного союзу, О. Лукашенко сказав, що «це означає створювати союз з даху, а не з фундаменту». «На початку 2000-х років не потрібен був цей союз, який прописаний в договорі. А зараз багато про це почали говорити, я ще більше чую», – заявив президент.

У листопаді 2018 року Лукашенко заявляв, що у Білорусі є ряд умов для продовження діалогу про інтеграцію: перегляд ціни на газ (відповідно до позиції білоруської сторони, вартість палива має бути не вищою, аніж в Смоленській області Росії), відкриття для товарів з Білорусі російських ринків і виплата компенсації за вчинення «податкового маневру» (йдеться про інцидент, коли в 2018 році РФ зрівняла внутрішню ринкову та експортну ціну

на нафту, а це, за заявами представників Білорусі, завдало шкоди білоруській промисловості, в першу чергу – нафтопереробній).

Зараз сторони ведуть діалог, який запропонував прем'єр-міністр РФ Дмитро Медведєв наприкінці 2018 року. У документі зазначено, що Росія виконає умови Російської сторони лише опісля імплементації проекту з поглиблення інтеграції учасників договору. Міністр економічного розвитку РФ М. Орешкін заявляв, що до червня 2019 року сторони узгодили позиції щодо 90% пунктів програми з поглибленої інтеграції (варто зауважити, що після цього міністр економіки Білорусії Д. Крутой заявив, що сторони погодили лише 80%). У документі йдеться про часткову «економічну інтеграцію на рівні, не менш ніж в Євросоюзі, а в ряді питань – аналогічної конфедеративним або навіть федеративним державам»⁶¹. Окрім розширення території держави та впливу у Європі, утворення і очільництво Союзної Держави дозволило б Путіну обійти конституційне обмеження займати пост президента більш ніж протягом двох термінів поспіль і залишитися на посту президента держави після 2024 року. Д. Песков прес-секретар офісу російського президента цей варіант категорично відкинув. При цьому О. Лукашенко неодноразово заявляв, що інтеграція до Союзної держав загрожує суверенітету Білорусі.

Ряд пунктів договору, що стосувались глибоких змін в економіках обох держав, мали узгодити глави держав під час зустрічі, що відбулась 7 грудня в Сочі. Але, судячи з реакції президентів, згоди сторони так і не досягли: О. Лукашенко залишив резиденцію Путіна, не зробивши жодної заяви пресі, а засідання Вищої Державної ради Союзної Держави, що мало пройти у Москві наступного дня і на якому сторони мали підписати узгоджену програму реалізації договору «Про Союзну Державу», було скасовано.

Судячи з цих подій, Білорусь в останні роки все більше відчуває тиск від РФ. Особливо в цій ситуації варто відзначити синхронність подій – активізація діалогу по Союзній Державі (з непрямыми погрозами, такими, як «податковий маневр») розпочалась саме під час посилення санкцій з боку США та ЄС в

2018-2019 рр., втрати позицій на Донбасі та низки резолюцій ООН, спрямованих проти агресії Росії в Україні. З цього можна зробити висновок, що РФ всіма можливими способами намагається компенсувати економічні втрати від санкцій та витрат на військову агресію поглибленням відносин з Білорусією, чи й взагалі повним її включенням до Союзної Держави, яка, фактично, буде подібна до СРСР. Це підтверджують деякі пункти домовленостей, в яких йдеться про поглиблення до рівня ЄС, а в деяких питаннях, до рівня федеративної держави. Це, фактично, найімовірніший варіант того, як Росія може намагатись розширити територію своєї держави, оскільки Білорусія залишилась чи не єдиним порівняно надійним партнером РФ в Європі.

Цілком можливо, що в межах 5 років РФ здійснить ще декілька акцій, подібних до «податкового маневру», аби схилити Білорусь до інтеграції за допомогою шантажу або висуне вимогу поглиблення відносин в рамках Організації договору про колективну безпеку для розміщення на території країни російських військ, створюючи загрозу окупації чи аншлюсу. Але навіть за такого сценарію президент Лукашенко зможе знайти вихід, як це було раніше – звернеться по допомогу до ЄС та заявить про намір інтегруватись в європейський, а не євразійський простір. Загалом, оцінюючи шанси РФ втягнути до договору Білорусь на своїх умовах досить низькі, оскільки Лукашенко і раніше вправно виходив з-під впливу Росії, цілком ймовірно, що зможе і в цьому питанні.

Ще більш малоімовірним видається пряма агресія проти країн Балтики, що входять до НАТО. Росія може перевіряти терпимість Північноатлантичного альянсу систематичними заходами своїх кораблів чи літаків у повітряний та морський простір цих держав, але навряд чи наважиться на розгортання військового конфлікту з найпотужнішою військовою організацією світу.

Можлива активізація Росії в напрямку Придністров'я, але тільки у випадку, якщо на наступних парламентських виборах переможуть

проросійські сили або якщо ЄС плануватиме розширюватись далі на Схід за рахунок Молдови (що малоімовірно в короткостроковій та середньостроковій перспективі). Що стосується країн Центральної Азії, то РФ, радше, розширюватиме вплив в рамках двосторонніх договорів, Митного союзу і СНД, схилиючи їх до поглиблення інтеграційних процесів. Але такий розвиток подій також малоімовірний, оскільки Азербайджан з недовірою ставиться до РФ, через загрозу виникнення конфлікту в разі, якщо уряд країни захоче повернути Нагірний Карабах військовим шляхом, а Казахстан (чи не основний партнер Росії в регіоні) неодноразово заявляв, що держава виступає категорично проти створення Євразійського союзу, як наднаціональної організації. Підсумовуючи, зазначимо, що анексія Криму підняла хвилю обурення і тривоги в усіх країн, які так чи інакше пов'язані з РФ. Багато порівняно малих держав-сусідів Росії з весни 2014 року почали активно говорити про нарощення оборонного потенціалу для протистояння ймовірній агресії з боку РФ. Але через низку причин сьогодні Росія не має можливості активізувати реалізацію плану з відновлення «Великої Росії» в межах колишнього СРСР. При цьому, безпекова ситуація в регіоні все ще нестабільна, оскільки близьке знаходження держави, яка в ХХІ ст. анексувала частину території іншої країни, ставить під загрозу будь-якого іншого міжнародного актора, навіть якщо мова йде не про прямий (хоч і, юридично не визнаний) міждержавний конфлікт. Все ще реальними залишаються загрози підбурювання сепаратистських настроїв, економічного та політичного тиску на різних рівнях, який вже відбувається з боку Росії, тощо. Фактично, такий статус-кво зберігатиметься в регіоні до того моменту, поки не вирішиться питання анексії Криму та окупації Донбасу, тому зараз ще зарано говорити про стабілізацію ситуації.

1.4 Мілітаризація Криму та Донбасу як загроза регіональній та глобальній безпеці

Безперечно, однією з основних причин анексії півострова Росією став доступ до ключової точки контролю над водами Чорного моря, оскільки півострів знаходиться в його центральній частині. В силу природних фізико-географічних умов, бухти Криму є найбільш зручними на всьому чорноморському узбережжі. Севастопольська і Балаклавська бухти надійно укриті з моря від негоди і «умовного супротивника», вузькі заходи в бухти можуть бути надійно заблоковані відносно невеликими військовими силами прикриття.

Чорноморський флот РФ зараз базується в Севастопольській бухті. Крім причалів, з радянських часів навколо бухти побудована унікальна військова інфраструктура по ремонту, дозаправці, будівництву флоту. Вузький вхід в бухту, який можна заблокувати всього одним кораблем, система фортів і зручних оборонних висот забезпечують надійне оборонне прикриття військової бази. У Балаклавській бухті існує і абсолютно унікальний об'єкт 825 ГТС (або к-825) – підземна база підводних човнів, запущена і розграбована в дев'яностих. В період легальної дислокації в Криму сил Чорноморського Флоту РФ (СЧФ РФ) там вже обслуговувались підводні човни Росії.

У липні 2017 року з порту Севастополя, в якому зараз базується ВМС РФ вийшов корабель, що належить до одного з найновіших військових проєктів Чорноморського флоту Росії «Адмірал Ессен». Вже за два місяці його помітили в Середземному морі. За даними російського Міністерства оборони, фрегат здійснив декілька запусків з ціллю удару по об'єктах терористичної організації ІДІЛ на території Сирії. Загалом з суден ВМС РФ, враховуючи також і підводні човни, було здійснено декілька десятків запусків по цілях на території Сирії. Для цього Росія застосовувала техніку Чорноморського флоту Росії, частина з якої розташовується в портах анексованого Криму і озброєна засобами, які можуть бути оснащені ядерними боєголовками, наприклад,

крилатими ракетами «Калібр», якими оснащені військові судна в Криму та, за даними Міністерства оборони РФ, здатні наносити удари по цілях, розташованих на відстані майже до двох тисяч кілометрів. З цього можна зробити висновок, що під загрозою ракетного удару знаходиться не лише вся територія України, а й країни всієї Східної та Центральної Європи та Балтії. В грудні 2019 року з'явилась інформація про випробування ракет «Калібр» з акваторії Чорного моря⁶⁶. А на початку 2019 року була опублікована інформація про розробку модернізованої версії ракет цього класу, яка збільшить дальність дії до 4.5 тис км, окрім того зазначалось, що ці ракети застосовуватимуть на кораблях, що базуються в Чорному морі і вони будуть призначені для ураження наземних цілей, що ставить під загрозу набагато більшу територію Європи. 10 січня 2020 року Володимир Путін відвідав випробування крилатих ракет «Калібр» в Чорному морі. При цьому він знаходився на борту крейсера «Маршал Устинов», який перевели в акваторію Чорного моря після окупації, оскільки він входить до складу Північного флоту РФ, а був переведений на Південь під приводом навчань⁶⁸. Такі дії можна розцінювати як пряму заяву про те, що РФ готова і надалі нарощувати військовий потенціал в Криму, а також як підтримку мілітаризації на найвищому рівні.

Також протягом 2018-2019 рр. були отримані знімки з супутника, що підтверджують розташування на півострові зенітно-ракетних комплексів С-400, призначених для контролю зони радіусом до 400 км, ставлячи під загрозу знищення будь-які сили ймовірного супротивника. Саме С-400 є ключовою технікою, яка використовується Росією для потенційної реалізації стратегії A2\D2 або, як її називають «Зона забороненого доступу». Таким чином, в небезпеці можуть опинитись не тільки будь-які судна НАТО навіть під час військових навчань біля західного берега Чорного моря, а й будь-які військові чи цивільні об'єкти і особи в зоні ураження С-400, якщо РФ розцінить їх місцезнаходження там «втручанням у зону контролю РФ» та ініціює реалізацію стратегії A2\D2.

Російські військові під час військових дій в Сирії також застосовували авіацію, а саме – бомбардувальники Су-24, що можуть нести на борту бомби, оснащені ядерними боєголовками та розташовуються на окупованому півострові. За інформацією, наданою Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, на анексованих територіях розташовано 12 таких літаків, а також 6 підводних човнів та 5 кораблів, що можуть бути оснащені ракетами з ядерним зарядом. Лідер кримськотатарського народу та колишній голова Меджлісу Мустафа Джемілев заявив: «З приводу ядерного арсеналу. Ні наша розвідка, ні розвідка НАТО чітко не підтверджують його наявності в Криму. Однак, у нас є інформація з місця, а також від джерела з Москви, що... там вже є шість ядерних боєголовок... Люди ходять там з лічильниками Гейгера і перевіряють радіоактивний фон. Це, так би мовити, непрямі підтвердження, що там є ядерна зброя». За його словами військовий об'єкт, на якому знаходяться ядерні озброєння, розташований на місці колишнього ядерного сховища в гаю Кизилташ. Очільник Європейського командування США Кертис Скапаротті 14 березня 2019 р. заявив про причини мілітаризації анексованого півострова російським військовими: «Ескалація з метою домінування – ось як зараз це бачить Росія. І якщо ви подивитеся на модернізацію їх бойових систем сьогодні, то, думаю, ви помітите, як вони можуть їх використовувати саме для цих цілей при певній ескалації. Я вважаю, що вони дійсно розробляються для цього».

При цьому з'являється реальна загроза для Європи, оскільки РФ висловила готовність використовувати такі ракети проти «ймовірних агресорів». Ще в березні 2018 року В. Путін заявив: «Є дві причини, які можуть змусити нас застосувати ядерну зброю: напад на нас із застосуванням ядерної зброї або атака на Російську Федерацію з використанням звичайної зброї. Але в цьому випадку – якщо є загроза самому існуванню російської держави»⁷³. Той же час варто враховувати, що усі свої агресії РФ виправдовує «превентивною обороною», як у випадку з інтервенцією в Грузії, чи захистом «російськомовного населення», у тому числі і в Криму. Навряд чи мова йде

про застосування ядерних боєзарядів, але цілком можливо, що РФ використовуватиме озброєння на півострові для тиску на ЄС та НАТО при спробах подальшого розширення чи посилення військової присутності цих організацій в Східній Європі. Особливо варто звернути увагу на останній аргумент, оскільки останнім часом Росія зустрічає все більше опору перед реалізацією своїх геостратегічних та економічних інтересів, в першу чергу це стосується «Південного потоку» та співпраці з Туреччиною, яка є членом НАТО і підтримує вирішення кримського питання на користь України та, перш за все, кримських татар. Крім того РФ може використовувати військовий чинник для тиску на НАТО та США при вирішенні спірних питань не лише в Європі, але й в усьому світі, що ставить під загрозу вирішення конфліктів відповідно до стандартів ООН (оскільки, як відомо, часто Росія їх ігнорує) в різних куточках світу, що розхитує також і глобальну безпеку.

У відповідь на розширення військового штату на окупованих територіях Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 2019 року ухвалила резолюцію «Про Проблему мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, України, а також частини Чорного та Азовського морів». Проект резолюції був внесений на розгляд групою 24 країн. Його співавторами стали 42 держави. У ній йдеться про те, що «Генеральна Асамблея ООН підкреслює, що присутність російських військ в Криму порушує національний суверенітет, політичну незалежність і територіальну цілісність України і підриває безпеку і стабільність сусідніх країн та європейського регіону». У ній, також, країни заявляють про занепокоєність «з приводу наростаючої мілітаризації Півострова Крим Російською Федерацією, як державою, що тимчасово окупувала ці території».

ООН в резолюції висунули вимогу припинити нарощування в Криму «систем озброєнь, у тому числі літаків і ракет, здатних нести ядерну зброю, зброї і боєприпасів», не поширювати свою юрисдикцію на матеріали та об'єкти, що знаходяться на території півострова, а також повторили вимогу припинити незаконний призов місцевого населення до лав збройних сил РФ.

У документі члени Генеральної Асамблеї ООН також заявили про стурбованість «через дії, що тривають на півострові, в тому числі і милітаризацію, Російської Федерації в регіоні Чорного, Азовського морів, Керченській протоці, а особливо, в водах, що оточуються Крим», вказавши, що така діяльність підриває безпеку регіону, та, в першу чергу, загрожує безпеці України.

Окрім того, в резолюції йшлося і про затримання ВМС РФ трьох суден Військово-морських сил України наприкінці 2018 року. При цьому ГА ООН відзначила звільнення екіпажів цих кораблів в складі 24 членів, але додала вимогу «без жодних умов не зволікаючи повернути усі матеріальні цінності та озброєння, вилучені з захоплених кораблів, Україні». Автори резолюції висловили підтримку продовження переговорного процесу задля забезпечення повернення усіх неправомірно затриманих Росією українських громадян на територію України. Члени ГА ООН висловили вимогу припинити і надалі не застосовувати заходи, що перешкоджають здійснення права вільного судноплавства та навігації в водах навколо Криму.

ГА ООН засудила «зведення та експлуатацію РФ мосту в Керченській протоці між Росією і тимчасово окупованими територіями, вказавши, що це вплинуло на погіршення безпекової ситуації в регіоні через милітаризацію півострова та до обмеження розміру суден, що можуть проходити через протоку, що суттєво вплинуло на можливості доступу до українських портів розташованих в акваторії Азовського моря. Крім того резолюція закликає усі світові держави та організації утримуватись від поїздок будь-якого характеру на територію анексованого півострова, якщо вони не погоджені з Україною.

Постійний представник України при ООН В. Єльченко, виступаючи зі зверненням до ГА ООН заявив: «Окупація і наступна милітаризація Криму призвели до розширення зони дії російських військових кораблів і військових літаків в Чорноморському регіоні і далеко за його межами в басейні Середземного моря. Таким чином, ці дії мають далекосяжні наслідки для безпеки не тільки в Чорноморському регіоні, але і у всій Південній Європі, а

також у Північній Африці і на Близькому Сході». Він також заявив про проведення збройними силами РФ військових навчань в Криму та його територіальних водах, збільшення військової присутності Росії в Чорному морі, що призводить до зниження рівня безпеки судноплавства в регіоні⁷⁶. Презентуючи резолюцію Генеральній Асамблеї, посол Єльченко заявив, що метою її створення є заклик до РФ припинити окупацію півострова та вивести війська з Криму, а також змусити Росію дотримуватись міжнародних правил судноплавства у Чорному та Азовському морях.

Резолюцію прокоментував Д. Полянський, який заявив, що текст резолюції складений навколо «брехливих» заяв про те, що «кримчани заледве виживають в жорстоких умовах російської окупації». За його словами, пункт резолюції, в якому рекомендують утриматись від поїздок на окуповані території спрямований на те, щоб світова спільнота не дізналась правди про реальний стан речей у Криму. Він заявив, що туристичні потоки до Криму аж ніяк не постраждали від обмежень і в 2019 році число туристів, що відвідали Крим збільшилось до рекордних 7 мільйонів, а крім того, близько мільйона прибули з території України.

У його заяві йшлося про те, що сам факт мілітаризації Криму – суцільна вигадка: «До 2014 року згідно з російсько-українськими домовленостями наша країна мала право дислокувати на півострові до 25 тис. військових. Насправді ж їх було всього 12 тис. проти 15 тис. українських. Сьогодні їх число ще менше, і ми про це з усією відкритістю інформуємо міжнародне співтовариство». При цьому за даними української розвідки на території півострова знаходиться більше 30 тис. російських військових і їх число може збільшитись ще на 7-10 тис. осіб до 2025 року. Д. Полянський нагадав, що того ж 9 грудня 2018 року в Парижі проходила зустріч в «нормандському форматі», і зробив припущення, що ця резолюція мала на меті підірвати «конструктивний хід цієї зустрічі».

Рішення ООН викликало також незвично бурхливу реакцію російської влади анексованого Криму. Підконтрольний Кремлю глава Криму

С. Аксьонов заявив, що Москва не стане виконувати рішення Генеральної Асамблеї, яке, на його думку, є «лицемірним і безглуздим». «Ніхто не може заборонити Росії захищати свої кордони і підвищувати обороноздатність. У Криму буде стільки військ і військової техніки, скільки необхідно для надійного захисту нашого регіону», – заявив С. Аксьонов.

Російський віце-прем'єр Криму Г. Мурадов, який курує зовнішньополітичні питання, також не поскупився на різкі слова і вирази. «Ця резолюція сповнена брехливих тверджень. Крим аж ніяк не мілітаризований, це мирний народ і мирна територія, яка є прикладом гармонійного співіснування багатьох націй. Крим – це місце, куди люблять приїжджати туристи. Саме життя спростовує ці зловмисні твердження про якусь «мілітаризацію» Криму», – заявив пан Мурадов. За його словами, Москва не визнає і не стане виконувати «кримські резолюції» ООН та інших міжнародних структур, так як в них «як у папуги повторюються стереотипи Заходу проти Криму і Росії».

Підсумовуючи, можна впевнено заявити, що в першу чергу анексія Криму мала на меті взяття під контроль ключову стратегічну територію в Чорному морі, яка ідеально підійде для військової бази задля контролю акваторії двох морів. Розташування в цій місцевості військових сил дає РФ широкий доступ як для передислокації військ в Середземне море та проведення військових дій з його акваторії, так і можливість здійснювати агресію за допомогою ракетних сил в регіоні від Центральної та Східної Європи до Близького Сходу. Окупувавши Крим Росія отримала у свої руки важелі впливу на більшість країн Заходу, оскільки тепер вона може у будь-який момент пригрозити своїми чисельними військами на півострові (маючи можливість повторити сценарій Карибської кризи 1962 року, тільки тепер під загрозою Європа, а не США).

Висновки до першого розділу

Анексія півострова Крим на початку березня 2014 року викликала реакцію усієї світової спільноти. За виключенням деяких країн, які залежні від РФ економічно чи політично чи зацікавлені у тісній співпраці, всі міжнародні світові актори визнали анексію Криму грубим порушенням міжнародного права. Це підірвало безпекову ситуацію в усій Європі та поставило під загрозу суверенітет більшості держав-сусідів РФ.

Сам сценарій анексії Криму та офіційної позиції Росії щодо нього не новий, а заснований на «досвіді» анексій періоду деколонізації та Холодної війни. При цьому РФ намагається, також, вплинути і на країни Заходу, створюючи з окупації півострова прецедент і виправдовуючи його усіма можливими способами, починаючи з визнання референдуму і закінчуючи порівнянням анексії Криму Росією та проголошення незалежності Косово за сприяння більшої частини міжнародної спільноти. Офіційна Москва також застосовує «кримський прецедент» як розхитування ситуації навколо Каталонії, проводячи паралель між цими принципово різними ситуаціями.

Дії РФ викликали обурення та занепокоєння більшої частини цивілізованого світу. Це підтверджують офіційні заяви представників урядів та голів різних світових держав. Щорічні резолюції ООН з закликами РФ припинити агресію проти України допомагають підтримувати стабільний інтерес країн світу до питання анексії, а розслідування ООН та інших міжнародних організацій порушення прав людини та мілітаризації півострова, впливають на авторитет РФ та слугують одним із багатьох чинників, що лежать в основі санкцій.

Найбільше занепокоєння світової спільноти викликає небезпека, що спричинена як самим фактом порушення суверенітету іншої держави Російською Федерацією, так і перетворення півострова на військову базу Росії. З 2014 року держави-сусіди РФ почали активно підіймати питання захисту своїх кордонів від можливої агресії з боку Росії. Політики та науковці розглядали можливі варіанти поновлення конфліктів у Придністров'ї та

Нагірному Карабаху, захоплення країн Балтики тощо. РФ також активізувала свою діяльність задля утворення Союзної держави, що означало б фактичне встановлення контролю над Білоруссю. Більшість з цих сценаріїв не відбулися і, враховуючи сучасні реалії, мають невеликі шанси бути реалізованими, але це, все ж, призвело до порушення безпекової ситуації в Європі та Центральній Азії.

Однією з головних причин таких побоювань є мілітаризація півострова. За даними розвідки різних країн, приватних та урядових організацій на півострові Росія розміщує війська та зброю, які дозволять нанести удар по більшій частині Центрально-східної Європи та країнах Близького Сходу. Існує також інформація про розміщення на території півострова ядерної зброї. Незважаючи на засудження міжнародної спільноти, санкції та резолюції ООН, РФ продовжує нарощувати військовий потенціал в Криму, географічне положення якого дозволяє говорити про те, що півострів вже можна назвати найбільшою військовою базою Росії біля її західних кордонів. При цьому тенденція до збільшення кількості військових та озброєнь лише зростає.

Таким чином, анексія Криму Росією потенційно впливає не тільки на безпеку в Європі та країнах СНД, а й загрожує ускладненням міжнародних процесів через спекуляції навколо інциденту через трактування норм міжнародного права. Окупація півострова є прямим порушенням основних принципів сучасних міжнародних відносин, що несе за собою розхитування як регіональної, так і глобальної системи безпеки.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ ТА АГРЕСІЇ РФ

2.1 Санкції як інструмент впливу на Російську Федерацію та їх результати

З самого початку російської агресії проти України країни Заходу розпочали підготовку санкцій проти РФ. Європейська Рада 6 березня 2014 року прийняла рішення про зупинення переговорного процесу з Росією щодо пом'якшення візового режиму, а 17 березня було створено список з 21 особи, яким було заборонено в'їзд на територію країн ЄС. До цього списку потрапив незаконно-обраний прем'єр-міністр анексованого півострова С. Аксьонов та інші чиновники, що входять до влади на окупованій території. Після цього список розширювався за рахунок інших фізичних та юридичних осіб. Наприклад було введено заморожування активів і заборону на в'їзд в країни ЄС. Цей список складає 170 фізичних і 44 юридичних особи, які підпадають під заморожування активів в країнах ЄС. До списку було включено ряд осіб та організацій, які пов'язані з діями, що спрямовані на порушення національного суверенітету України. Також до списку потрапили особи, які сприяють російським представникам влади на окупованих територіях і 13 юридичних осіб у Криму та Севастополі, які були конфісковані представниками влади РФ чи отримали від них допомогу порушуючи чинне законодавство України. Окрім того було заборонено здійснювати будь-які платежі цим особам і організаціям.

В рамках політики невизнання нелегальної анексії півострова ЄС ввів наступні обмеження на економічні відносини з окупованими територіями. До них відносяться:

– заборона на імпорт продукції, виготовленої на анексованих територіях, якщо у них немає відповідних сертифікатів виданих українськими інстанціями;

– заборона інвестування в економіку окупованого півострова. Європейські компанії та інші, що зареєстровані на території ЄС не мають права придбати нерухомість та підприємства на території Криму. Також вони не можуть надавати послуги юридичним особам та приватним підприємцям, що здійснюють свою діяльність в умовах окупації. Окрім того, вони не можуть фінансувати проекти з розвитку комунікацій, прокладання шляхів, розробки родовищ, тощо;

– заборона на надання туристичних послуг в Криму і Севастополі. За винятком екстрених випадків цивільні європейські судна та лайнери не можуть заходити в порти Кримського півострова. Це поширюється на всі судна, які належать або перебувають під управлінням компаній ЄС або які ходять під прапором країн-членів ЄС.

Крім цього, європейським транспортним операторам кораблів будь-якого класу забороняється здійснювати будь-які фінансові операції з адміністраціями портів Керч та адміністрації порту Севастополь. Це положення є частиною санкційних заходів, які були введені ЄС у відповідь на агресію Росії.

Матеріальна чи інтелектуальна власність, яку можна використати у транспортному, телекомунікаційному та енергетичному секторах або для розвідки родовищ корисних копалин (в першу чергу – газу та нафти) та інших природних ресурсів не можуть експортуватися на територію півострова. Не повинні надаватися технічне сприяння, посередницькі, будівельні або інженерні послуги, пов'язані з інфраструктурою в зазначених секторах. Для полегшення дотримання цих обмежувальних заходів та інших положень політики невизнання ЄС підготував «Інформаційну пам'ятку» для європейських компаній, які здійснюють свою діяльність на території півострова чи інвестують в Крим або Севастополь.

Дипломатичні та консульські представництва країн-членів ЄС в Україні та РФ при отриманні заяв на отримання візи до цих країн особами, що проживають на території півострова, повинні дотримуватись правил подачі,

дійсних для громадян України. Відповідно до цих правил, дійсних з травня 2014 року, жителі анексованих територій, які бажають здійснити поїздку до країн Шенгенської зони, повинні подавати документи до консульств, розташованих на території України. При цьому консульства будуть розглядати тільки пакети документів з українським паспортом або ж проїзним документом РФ, виданим до анексії півострова.

Але представники російського бізнесу знайшли спосіб обійти систему. Для цього жителям Криму офіційно видають додаткові паспорти з пропискою в материковій частині РФ або ж посвідчення тимчасового резидента на цій території, таким чином надаючи можливість відвідувати ЄС. При цьому досить часто країни ЄС всупереч основним положенням організації, все ж видають візи жителям Криму з російською реєстрацією. В першу чергу це стосується країн Південної Європи та Чехії, уряди яких, як правило, виступають за пом'якшення чи припинення санкцій проти РФ через економічні причини.

Обмеження діяльності Криму стосуються також і співпраці півострова з державними, громадськими та приватними організаціями в ЄС. Наприклад: державні установи Криму не можуть брати участь у програмах ЄС, до яких приєдналася Україна, таких як, наприклад, «Креативна Європа» (програма ЄС, спрямована на підтримку культурного та креативного сектора і «Горизонт 2020» (найбільша програма ЄС щодо підтримки досліджень та інновацій). Установи Криму не можуть брати участь у програмі «Ерасмус плюс» (програма ЄС в галузі освіти, молодіжної політики та спорту). Варто звернути увагу на те, що ці обмеження стосуються установ, але не людей. Студенти з Криму, які навчаються в країнах ЄС, як і раніше можуть отримувати стипендії в рамках магістерської програми «Ерасмус Мундус». ЄС і країни-члени призупинили всі проекти в Криму за винятком кількох малих проектів і обмінів, спрямованих на поліпшення контактів між людьми.

Що стосується дії двосторонніх договорів між РФ та ЄС, то останній офіційно повідомив Росію, що він вважає двосторонні угоди між ЄС і

Російською Федерацією актуальними лише для території Росії, визнаної міжнародним співтовариством, і, отже, їх не можна застосовувати до Криму і Севастополя. Крім цього, кожного разу, коли Росія говорить про Крим і Севастополь як частини Російської Федерації на міжнародних форумах, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи і СОТ, ЄС у відповідь заявляє, щоб нагадати світові, що він не визнає цю нелегальну анексію.

Росія, намагаючись показати, що санкції проти неї було введено незаконно, розпочала впровадження обмежень зі свого боку. РФ заборонила імпорт частини продовольчих товарів з держав, які застосували щодо неї санкції. 6 серпня 2014 року В. Путін підписав указ «Про застосування окремих спеціальних економічних заходів з метою забезпечення безпеки Російської Федерації»⁸⁷, який набрав чинності з 7 серпня 2014 року. Урядом РФ було складено список сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, яку було заборонено ввозити на територію РФ, якщо вони були виготовлені на території ЄС, США, Канади, Австралії чи Норвегії. До відповідного списку потрапили яловичина, свинина, птиця, сири і молочна продукція, фрукти, горіхи та інші продукти. Пізніше з нього були виключені товари, які з тієї чи іншої причини Росії важко замінити: насіння рослинних культур, мальки лосося атлантичного і форелі, біологічно активні добавки, вітамінно-мінеральні комплекси, смакоароматичні добавки, концентрати білків і їх суміші, харчові волокна, харчові добавки, безлактозні молоко і молочна продукція. У травні 2016 року Росія виключила зі списку продуктового ембарго м'ясо і овочі, призначені для виробництва дитячого харчування. З листопада 2016 року була введена заборона на імпорт солі. Спочатку продукція, що ввозилася з країн, що потрапили під російські контрсанкції, поверталася власникам. Пізніше сільгосппродукція, визнана російською стороною як «потенційно шкідлива і небезпечна для вживання в їжу», підлягала знищенню різними способами, у тому числі з використанням будівельних машин.

13 серпня 2015 року РФ розширила список країн, на які розповсюджується ембарго, на такі країни як Албанія, Чорногорія, Ісландія, Ліхтенштейн та Україну. На Останню санкції мали вступити в силу у разі, якщо уряд у Києві застосує економічну частину угоди про асоціацію з ЄС, що й відбулось 1 січня 2016 року. Через приєднання України до антиросійських санкцій ЄС і США на неї були поширені відповідні економічні заходи. Уряд Росії ввів продуктове ембарго проти України, аналогічного чинному щодо країн, які підтримали санкції проти РФ. У міру збереження санкцій Заходу, РФ також продовжувала і свої відповідні заходи. У червні 2019 року дію спеціальних економічних заходів було продовжено до 31 грудня 2020 року.

У червні 2019 року президент Росії В. Путін повідомив, що, за російськими даними, в результаті всіх цих обмежень Росія з 2014 року недоотримала близько 50 мільярдів доларів, а Євросоюз втратив 240 мільярдів доларів, США – 17 мільярдів доларів, Японія – 27 мільярдів доларів. При цьому оцінки Віденського інституту дослідження міжнародної економіки показують набагато нижчі показники втрат ЄС – близько 30 мільярдів доларів.

Введення продовольчого ембарго, що супроводжується девальвацією рубля, призвело до зміни положення діючих гравців на російському ринку. Частина іноземних брендів, а також частина російських компаній, які займалися поставками імпортової продукції на російські ринки, пішли або знизили свою частку. Це призвело до зростання часток ринку у діючих великих компаній (на ринках м'ясних, рибо- і морепродуктів) та переорієнтації на виробників з інших держав (СНД, Латинської Америки, Азії та Африки). Фактично, РФ ввела санкції на ті товари, виробництво яких могла налагодити самотужки або імпортувати з країн, що не приєдналися до санкцій ЄС. Окрім того уряд Росії запровадив дотації та кредитування аграрної сфери, спрямовані на стабілізацію ситуації. Що стосується промисловості, то продукцію індустріального виробництва, яку заборонено ввозити до Росії з ЄС, замінили дешеві товари з Китаю та Південно-Східної Азії.

ЄС не в змозі повною мірою переорієнтувати своє експортне виробництво через стандарти виробництва, купівельну спроможність потенційних імпортерів та їх попит, а також через специфічний підхід до співробітництва з країнами з обмеженою демократією. Це спричинило виступи проти впровадження санкцій популістами та представниками бізнесу в деяких країнах Європи. Прем'єр-міністр Італії Джузеппе Конте заявив 8 березня 2018 року, що він працює над тим, щоб спробувати покласти край міжнародним санкціям проти Росії, які правлячі партії в Римі вважають неефективними і такими, що шкодять італійській економіці. Виступаючи на конференції із зовнішньої політики в Генуї, Конте заявив, що «санкції, введені після анексії Криму Росією в 2014 році, не повинні стати самоцілью».

Подібні заяви звучали також і від представників східних штатів і лівих партій у Німеччині. Майкл Кречмер, прем'єр землі Саксонії, 11 червня 2019 року закликав до припинення економічних санкцій Європейського Союзу проти Росії після зустрічі з президентом Росії В. Путіним на економічному форумі в Санкт-Петербурзі. «Росія є стратегічно важливим партнером», – написав Кречмер, який є членом Консервативної партії християнських демократів (ХДС) канцлера Ангели Меркель, в Twitter, – «для поліпшення відносин нам потрібно покласти край санкціям».⁹³ Рядові політики з власної партії Кречмера швидко придушили його підривно діяльність проти офіційної позиції німецького уряду, який незадовго до заяви підтримав продовження санкцій проти РФ. «Жодного розвитку економічного співробітництва не відбудеться, поки дії Росії на Україні залишаються такими, якими вони є зараз», – заявила в інтерв'ю німецькій газеті «Bild am Sonntag» Аннегрет Крамп-Карренбауер, лідер ХДС і очевидний спадкоємець Меркель. Інші були націлені на розуміння Кречмером геополітичної ситуації, яка в першу чергу викликала санкції. «Пане Прем'єр-міністр, у вас є радник із зовнішньої політики?», – втрутився Вольфганг Ішингер, голова Мюнхенської конференції з безпеки, – «Якщо так, то звільніть його негайно».

25 жовтня 2019 року Бундестаг не підтримав вимоги фракції «лівих», щодо зняття санкцій з РФ. «Фракція «лівих» закликала федеральний уряд сприяти на рівні ЄС тому, щоб економічні санкції проти Росії не були продовжені ще раз, оскільки вони «не дозволяють досягти мети, не мають сенсу з точки зору економіки, а також швидше провокують нові проблеми, ніж їх вирішують», – йдеться в повідомленні. Проти цього проголосували ХДС, партія «зелених», соціал-демократи та Вільна демократична партія.

18 січня 2020 року Польща за підтримки ще 10 країн висунула вимогу подолати опір Кіпру щодо накладення санкцій на 7 осіб, пов'язаних з російськими виборами, проведеними до нелегітимних органів самоврядування анексованого півострова. ЄС визнав вибори нелегітимними, але санкції не вдалося накласти через те, що Кіпр заблокував ці санкції у відповідь на небажання ряду країн ЄС накладати санкції на осіб, пов'язаних з бурінням Туреччиною родовищ в територіальних водах Кіпру.

Менш контroversійними виявились санкції США проти Росії. Перший пакет санкцій США ввели в той же день, що і ЄС – 6 березня 2014 року, та призупинили інвестиційне та військове співробітництво з Росією. Вже через кілька днів після проведення на півострові 16 березня невизнаного референдуму, США разом із ЄС ввели перші обмеження – заборону на в'їзд і заморозку рахунків кількох російських політиків. Одними з перших до чорного списку потрапили голова Ради Федерації Валентина Матвієнко та помічник президента Владислав Сурков. Щоправда, ця заборона не завадила Суркову супроводжувати В. Путіна на переговори по Україні в Берліні в жовтні 2016 року.

Список повільно розширювався, жорсткі економічні санкції були введені лише після збитого над Донбасом малайзійського «Боїнга». В кінці липня і початку серпня 2014 року ЄС і США узгоджено ввели обмеження на кредитування великих російських банків – в тому числі ВТБ і «Газпромбанку», ряду компаній ОПК, наприклад, концерну «Калашников» – а також торгівлю зброєю і поставки обладнання для нафтової і газової промисловості.

Американські активи низки російських компаній були заблоковані, громадянам США заборонено з ними співпрацювати. Список санкцій розширювався приблизно кожні три-чотири місяці. При цьому часто використовувалася не повна заборона, а секторальне обмеження експорту, отримання нових технологій або кредитів.

Друга хвиля санкцій відбулась після заяви про втручання РФ у президентські вибори в США під кінець 2016 року. Після того, як американські спецслужби звинуватили Росію в спробі втручання в президентські вибори шляхом злому хакерами серверів Демократичної партії США, адміністрація президента Барака Обами вислала 35 російських дипломатів, закрила доступ до двох дипломатичних об'єктів і внесла в чорний список ФСБ, ГУ Міноборони і пов'язаних з ними осіб.

Конгрес США прийняв 2 серпня 2017 року жорсткий закон про санкції проти Росії. Він мав назву «Про протидію противникам Америки шляхом санкцій» (CAATSA), а за його змістом Росія в зовнішньополітичному баченні США опинилася поруч з Іраном і Північною Кореєю. Передбачені законом жорсткі санкції вперше були використані в квітні 2018 року. Їх основною мішенню став бізнесмен О. Дерипаска і пов'язані з ним компанії, в першу чергу – «Русал». Тоді це був найвпливовіший та найпотужніший пакет санкцій, введених проти РФ. Окрім того варто зазначити, що США у цьому випадку залишились без підтримки з боку ЄС. Деякі європейські політики, зокрема, в Німеччині заявили, що Америка просуває свої економічні інтереси. Зокрема, це стосувалося газопроводу «Північний потік-2» з Росії в Німеччину, проти якого виступала, але поки не вводила санкцій адміністрація Дональда Трампа. Особливістю нового закону стала можливість введення санкцій проти третіх країн, які співпрацюють з Росією. Наприклад, у зв'язку з цим під питанням опинилася угода про покупку Індонезією російських винищувачів.

В 28 січня 2019 року США несподівано послабили санкції проти ключових компаній Дерипаски – En+, «Русал» і «Євросибенерго». Вони були виведені з-під санкцій у січні 2019 року при виконанні ряду умов Вашингтона,

серед яких – зниження частки Дерипаски в Eп+ з близько 70 відсотків до приблизно 45 відсотків. Одночасно Сполучені Штати розширили список осіб з РФ, що потрапили під санкції, включивши до нього 18 осіб, більшість з них нібито є співробітниками російських спецслужб, у тому числі підозрюваних у «справі Скрипалів». Також до списку санкцій були включені 4 компанії.

Саме зі справою Скрипалів була пов'язана третя хвиля санкцій США, які звинуватили Росію в спробі отруєння у Великобританії нервово-паралітичним речовиною типу «Новачок» у березні 2018 року колишнього подвійного агента С. Скрипаля та його дочки. Великобританія і США вислали десятки російських дипломатів, багато країн їх підтримали. Після цього, в кінці серпня, США ввели так званий перший пакет заходів у «справі Скрипаля». Серед іншого було введено заборону на надання зовнішньої допомоги Росії, за винятком гуманітарної, на продаж зброї і послуг в оборонній сфері, а також її фінансування.

На сьогодні з числа діючих представників російської еліти майже не залишилося тих, хто в тій чи іншій мірі не потрапив під санкції Вашингтона. У чорному списку опинилися відомі і великі банки і корпорації, від «Сбербанка» до «Роснафти», так і маловідомі компанії в російській провінції. З боку Брюсселя цей список набагато коротший, але і він постійно розширюється.

Керуючий партнер української Національної антикризової групи Т. Загородній вказує на те, що Росія внаслідок введення таких санкцій втратить можливість обходити більш ранні обмеження. Росія досить грамотно обходила санкції щодо приватного сектору, які були введені ще за Крим і за війну на Донбасі. Тобто США і ЄС заборонили де-факто позичати гроші приватним компаніям, але залишилася лазівка у вигляді суверенного боргу. Росія зараз має досить хороший кредитний рейтинг, що дозволяє їй залучати додаткові гроші на міжнародному рівні через державні облігації, а потім їх роздають держбанкам, потім приватному бізнесу. Зараз ця лазівка закривається. Санкції не поширюються на вже придбані борги, тільки на наступні. З плюсів для Росії

– те, що ці санкції не прив’язані до війни в Україні, яку веде Росія, і до Криму. Де-факто вони прив’язані до Скрипалів. Ще одним ударом по РФ стало підписання президентом США Д. Трампом нового оборонного бюджету країни. Він передбачає санкції проти «Північного потоку – 2». Документ, затверджений сенатом 17 грудня, містить спеціальний розділ, який передбачає заходи щодо стримування агресії з боку Росії. У числі цих заходів – заборона будь-яким компаніям під загрозою блокування американських активів на участь в реалізації проектів «Північного потоку – 2» і «Турецького потоку». Експерт у сфері енергетики С. Дяченко зауважив, що санкції США досить серйозні, але запізнili. «Наразі в проєкт вже вкладені колосальні гроші. Всі прагнуть докласти максимальних зусиль, щоб закінчити проєкт. Якби санкції запровадили хоча би рік тому, можливо, все і зупинилося б», – зазначив експерт. При цьому С. Дяченко зауважив, що навіть за умови, що проєкт не буде припинено, наслідки будуть досить суттєвими. «Рішення Конгресу накладає обмеження, в тому числі, на видачу американських віз, можуть анулювати чинні візи для співробітників компаній, які потрапили під санкції, заморозити активи таких осіб на території США. Також, санкції ускладнять експлуатацію, ускладнять окупність, завдадуть фінансових збитків компаніям, які будують газопровід. Інше питання: чи зупинить їх це», – прокоментував експерт.

Санкції, як уточнив Мінфін США, набувають чинності негайно. Прокладка труб для газопроводу була зупинена. Підрядник «Газпрому», швейцарська компанія Allseas за кілька годин до підписання бюджету Д. Трампом оголосила, що тимчасово припиняє роботи з прокладання труб. У Allseas заявили, що очікують нормативних, технічних та екологічних роз’яснень від американської влади, після чого буде прийнято рішення про подальші дії. Ще 18 грудня сенатори Тед Круз і Рон Джонсон направили компанії Allseas лист, в якому пригрозили «потенційно фатальними юридичними і економічними санкціями», якщо вона буде продовжувати роботи «хоча б один день» після підписання оборонного бюджету Д. Трампом.

Після цього Allseas негайно відкликали свої будівельні кораблі та розформувала бригади для роботи на інших проєктах. В Європі санкції піддали критиці. У Єврокомісії заявили, що ЄС «принципово виступає проти введення санкцій щодо компаній Євросоюзу, які ведуть легальний бізнес». Уряд Німеччини – країни, де знаходиться кінцева точка «Північного потоку-2» – висловив жаль з приводу «екстратериторіальних санкцій» і назвав їх втручанням у внутрішньоєвропейські справи. «ЄС принципово виступає проти запровадження санкцій проти компаній ЄС, які ведуть законний бізнес», – заявив, 21 грудня, речник Єврокомісії: «Завданням Комісії завжди було забезпечити, щоб «Північний потік-2» працював прозоро та недискримінаційно, з відповідним ступенем регуляторного нагляду». Ситуацією вирішили скористатись Кіпр та Ізраїль, які 3 січня 2020 року підписали угоду про прокладання нового газотранспортного шляху від Східного Середземномор'я під назвою EastMed, який має стати альтернативою російським трубопроводам. ЄС уже надав EastMed статус «Проекту загального інтересу» та виділив 2 млрд євро на його технічно-економічне обґрунтування. Очікується, що якщо проєкт отримає підтримку інвесторів, то до 2025 року новий трубопровід вже мають здати в експлуатацію. Проти трубопроводу виступила Туреччина, яка 8 січня 2020 року разом із Росією запустила «Турецький потік». Країна щороку зможе отримувати до 31 млрд кубометрів газу, а також зможе перепродавати його до Південної Європи. МЗС Туреччини на своєму сайті заявило, що: «Будь-який проєкт, який ігнорує Туреччину, яка має найдовшу берегову лінію в Східному Середземномор'ї, і турків-кіпріотів, які мають рівні права на природні ресурси острова Кіпр, не може мати успіху. Ми ще раз доводимо цей факт до відома міжнародного співтовариства». У заяві Туреччини також йшлося про те, що країна має приймати участь у всіх проєктах, що стосуються транспортування продукції до Європи через східне Середземномор'я, а також пригрозила протистояти таким проєктам в майбутньому.

Останнім і найжорсткішим став пакет санкцій схвалений 18 грудня 2019 року Комітетом сенату США в рамках законопроекту DASKA (Defending American Security from Kremlin Aggression) з суворими обмеженнями проти Росії, який один з авторів називав «санкціями з пекла». За просування законопроекту проголосували 17 членів комітету, в якому більшість у республіканців, проти – п'ять (всі республіканці, серед них голова Джим Рісч). Щоб вступити в силу, законопроект повинен пройти голосування у всьому сенаті і в палаті представників, а після його ще має підписати президент Дональд Трамп, у якого є право вето. Жодних вказівок, коли законопроект буде винесено на голосування наразі немає. Перша версія законопроекту була представлена в серпні 2018 року, тоді ж його прозвали «пекельним». Оновлений текст внесли в лютому сенатори-республіканці Ліндсі Грем і Корі Гарднер, а також демократи Боб Менендес, Джин Шахін і Бенджамін Кардін.

Законопроект пропонує ввести обмеження на нові випуски російського держборгу. У чорний список хочуть включити російські облігації, валютні свопи та інші інструменти, випущені Банком Росії і Мінфіном. Якщо закон буде прийнятий, під санкції потраплять російські державні ділові інструменти, які будуть випущені через 90 днів після його вступу в силу. Це стосується обмеження щодо фінансових установ, які підтримували «втручання уряду Росії» в демократичні процедури і вибори в інших країнах.

Автори документа запропонували ввести нові обмеження проти тих, хто інвестує в російські проекти зрідженого природного газу за межами Росії і інші російські енергетичні проекти за кордоном. Передбачені і санкції проти компаній і осіб, які підтримують розробку нафтових проектів на території Росії включаючи політиків, олігархів «та інших осіб і компаній, які сприяють «незаконній і корупційній діяльності за дорученням Володимира Путіна». Окремо виділені санкції проти Росії у зв'язку з Україною: зокрема, за затримання 24 українських моряків та «порушення Росією свободи навігації» в Керченській протоці. Крім того, DASKA вимагає від держорганів США

скласти кілька звітів по Росії, в тому числі про «особистий стан і активи» В. Путіна, російської діяльності в Сирії і про вбивство Бориса Немцова.

В документі також зазначені умови зняття санкцій проти РФ. Відповідно до тексту документу Державний департамент і глава Нацрозвідки протягом 45 днів після вступу в силу закону і потім кожні 90 днів повинні будуть направляти доповіді про те, чи підтверджуються факти, зазначені в тексті законопроекту. Якщо факти не підтвердяться, відбудеться зняття санкцій.

Введення таких жорстких санкцій викликало супротив не тільки з боку російської сторони, але і з боку адміністрації президента США. У листі, підписаному помічником держсекретаря США, главою юридичного департаменту Мері Елізабет Тейлор ініціатива сенаторів названа «непотрібною» і вимагає «серйозних змін» [110].

«Адміністрація поділяє завдання щодо протистояння Росії і протидії російським диверсійним і агресивним діям, – йдеться в листі, адресованому співавтору санкційного законопроекту, високопоставленому демократу у комітеті Сенату з міжнародних справ Роберту Менендесу. – Проте адміністрація різко заперечує проти цього законопроекту в його справжньому вигляді». Уточнюючи претензії до авторів законопроекту, представниця держдепартаменту відзначає, що введення «вкрай жорстких обов'язкових санкцій» позбавить адміністрацію необхідної гнучкості» при їх реалізації.

Найбільші заперечення у адміністрації Трампа викликали передбачувані санкції щодо енергетичного сектору Росії, російських олігархів, кіберсанкції, а також заходи, що обмежують свободу морської навігації. За твердженням автора листа, схвалення цих заходів змусить адміністрацію «переглянути фінансування вже діючих агресивних заходів, спрямованих проти зловмисних дій Росії... а також проти заходів, спрямованих проти Ірану, Північної Кореї, ІДІЛ, Венесуели, «Хезболли», питань контртероризму, захисту прав людини, боротьби з корупцією та інших пріоритетів» влади США. Крім цього, в листі стверджується, що прийняття законопроекту може «підірвати» спільні зусилля

Сполучених Штатів і Європейського Союзу з надання спільного санкційного тиску на Москву.

Адміністрація президента США угледіла в законопроекті і загрози для американського і європейського бізнесу. Наприклад, це стосується введення санкцій на проекти з російського експорту зрідженого природного газу. Водночас, як вважає автор листа, введення нового пакета енергетичних санкцій може згубно позначитися на інтересах американських інвесторів.

Питання у адміністрації викликали і вимоги сенаторів залучити структури Інтерполу і американські спецслужби до пошуку і поширення інформації про «незаконні фінансові угоди та інтереси» російських олігархів і представників «ближнього кола» президента Путіна. Ухвалення законопроекту в цілому, як стверджується в листі, може «викликати бурю» на світових ринках, «завдавши серйозної шкоди цивільним американським, європейським та іншим глобальним бізнес-інтересам».

Досить яскравою реакцією на агресію проти України міжнародної спільноти стало виключення Росії з групи великих держав G8. Президент США Барак Обама та інші світові лідери вирішили покінчити з роллю Росії в групі провідних промислово розвинених країн. Рішення призупинити членство Росії в G8 є останньою прямою відповіддю провідних країн-союзників на анексію Криму Росією. «Міжнародне право забороняє придбання частини або всієї території іншої держави шляхом примусу або застосування сили», – йдеться в заяві. «Це порушує принципи, на яких побудована Міжнародна система. Ми засуджуємо незаконний референдум, проведений в Криму в порушення Конституції України. Ми також рішуче засуджуємо незаконну спробу Росії анексувати Крим в порушення міжнародного права і конкретних міжнародних зобов'язань».

Міністр закордонних справ Росії С. Лавров заявив раніше в той же день, що виключення з G8 не буде великою проблемою. «G8 – це неформальна організація, яка не видає жодних членських карток і, за її визначенням, не може нікого видалити», – сказав він під час прес-конференції. «Всі економічні

та фінансові питання вирішуються в G20, а G8 має на меті існування як форум діалогу між провідними західними країнами і Росією»¹¹⁵. Враховуючи реакцію РФ на цю подію варто зауважити, що ще в 2014 році Росія чітко визначила радикалізацію свого «антизахідного» курсу, переорієнтувавшись на Азію.

Китай прийняв обережну відповідь на кризу, не бажаючи ні позбавлятися одного з ключових союзників – Росії, ні коментувати безпосередньо нелегітимний референдум, щоб не створити прецедент для своїх власних неспокійних регіонів, таких як Тибет. Але Китай також заявив, що хотів би продовжувати розвивати «дружню співпрацю» з Україною і що він поважає незалежність, суверенітет і територіальну цілісність колишньої радянської держави. Будучи постійним членом Ради Безпеки, Китай неодноразово використовував своє право вето при введенні санкцій. Цинь закликав сторони зберігати спокій і стриманість і «уникати подальших дій, які могли б привести до ескалації напруженості».

Наступна багатозначна ситуація навколо санкцій проти Росії відбулась на початку осені 2018 року і в цьому регіоні. 17 вересня китайські банки приєдналися до санкцій проти Росії. Ряд кредитних організацій Піднебесної затримували перерахування на рахунки російських банків або зовсім відмовлялись проводити платежі. При відмові проводити транзакції китайські банкіри посилались на санкції США і ЄС. Варто зауважити, що жодної заяви офіційний Пекін не робив, тим паче про приєднання до санкцій проти Росії. Банки КНР блокували транзакції не тільки з тими банківськими установами, які входять до санкційного списку, а і з іншими, що ставить під сумнів відповідність цих дій санкціям і нашоєму на думку про власний тактичний хід Пекіну.

Наступний інцидент відбувся за 4 дні – 21 вересня 2019 року, коли Державний департамент США запровадив санкції щодо оборонних структур КНР через закупівлю у РФ зенітних комплексів С-400 та винищувачів Су-35. За словами представника Державного департаменту санкції націлені на

обмеження російської торгівлі зброєю. Нові санкції США наклали на відділ озброєнь Центральної військової ради КНР, а також його очільника Лі Шанфу, їх активи в банках США були заморожені. Це перший випадок, за якого США вводять санкції проти третьої держави для протидії Росії.

«Китайська сторона висловлює своє крайнє обурення вищевказаними діями... Дії американської сторони грубо порушили основні принципи міжнародних відносин», – заявив представник МЗС Китаю ген Шуан. Санкції було введено відповідно до закону «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій» за яким Міністерство фінансів США дозволяється впроваджувати санкції проти юридичних і фізичних осіб, які уклали значні угоди з російською оборонною промисловістю та експортують вироблені в РФ озброєння або представляють інтереси цих компаній. В цьому випадку це китайські військові, а санкції проти них включають заборону отримати ліцензію експортера в США проводити будь-які транзакції в межах американської банківської системи.

Усі впроваджені санкції справили досить суттєвий вплив на РФ. У 2014-му році, не було помічено серйозних змін у економіці Криму, а у 2019-му році навпаки, було зафіксовано високий фінансовий зріст. Зростає швидше, ніж будь-який інший регіон Росії. Севастополь, яким Росія управляє окремо, посів друге місце. Проте економічний ріст півострова сфальсифікований і вводиться в оману. З 2014 року Москва вклала величезні кошти в кримську економіку, профінансувавши ряд великих інфраструктурних проєктів сумнівної цінності. Ці витрати не тільки створили видимість процвітання, але і вилилися у величезне виснаження фінансових ресурсів Росії в той час, коли міжнародні санкції лише посилювались. Хоча, на перший погляд, кримська економіка досягла успіху з моменту анексії, регіон отримав замало допомоги. Величезні субсидії з Москви, що коливаються від 1 до 2,7 млрд доларів на рік, стали основою його бюджету з 2014 року.

Ці цифри не обов'язково створюють значне навантаження на економіку Росії, але сприяють її уповільненню. Всього через кілька місяців після

офіційного приєднання Криму до Російської Федерації, Москва запустила програму під назвою «соціально-економічний розвиток Республіки Крим і міста Севастополя». Бюджет цієї ініціативи становить 10,06 млрд доларів, з яких 95,9% надходять безпосередньо з федерального бюджету Росії. Однак її неефективність швидко стала очевидною. Прагнучи отримати вигоду з почуття патріотизму, що поширюється серед етнічних росіян, які проживають на Кримському півострові, Росія швидко розробила і здійснила свою федеральну програму після завершення анексії. Бюджети були перевищені, цілі не були досягнуті, і, звичайно, будь-які гроші, що направляються в Крим, не були витрачені на решту Російської Федерації. І навіть такі дотації та інвестиції не змогли вирівняти ситуацію ані на півострові, ані на території РФ. За даними Bloomberg з 2014 року Росія втратила 150 млрд доларів, що становить близько 10% ВВП РФ порівняно з 2013 роком. За даними агентства спад економіки відбувся через низку чинників, серед яких основними є падіння цін на нафту і санкції Заходу, що призвело до скорочення зовнішніх інвестицій. Витрати на адаптацію і мілітаризацію Криму лише доповнили цю картину, що й призвело до таких суттєвих знижень в економіці. Загалом за 2015–2018 рр. РФ витратила на розвиток Криму 488,5 млрд рублів. Набагато складнішою стала ситуація в соціальному вимірі державного життя РФ. У 2014 році – в рік анексії Криму – вперше з початку століття в Росії впали реальні доходи населення. Це почалося восени 2014 року і до поточного моменту реальні доходи падають шостий рік поспіль. Через впровадження санкцій, їх поглиблення, підтримку агресії на Донбасі, тощо, рівень життя в країні значно знизився. У другій половині 2014 року стався обвал цін на нафту – якщо в червні вони досягли піку в 115 доларів, то в кінці року ціна була трохи більше 55 доларів за барель, а за падінням цін на нафту пішов і різкий обвал курсу рубля. Контрсанкції і падіння курсу рубля розігнали інфляцію. У 2014 році вона склала 11,4% і стала найвищою після 2008 року. А на продовольчі товари, що потрапили під контрсанкції, ціни зросли ще сильніше – майже на 18%. В цілому, за підрахунками Bloomberg, ВВП Росії в 2018 році виявився на 10%

нижче, ніж це можна було б прогнозувати в кінці 2013 року. Конкретно вплив санкцій аналітики агентства оцінили в 6%, падіння цін на нафту – в 4%. Крим поповнив список найбільш небагатих регіонів Росії, які потрібно було підтримувати грошима з федерального бюджету. Плюс, Росія отримала ще один «соціально неблагополучний регіон» – з високою часткою тих, хто живе за межею бідності. У перші роки після приєднання з федерального бюджету активно виділялися кошти на те, щоб довести кримські соціальні виплати до російського рівня, а також налагодити ситуацію з кримським бюджетом. Досі дві третини кримського бюджету складають надходження з Москви. У «рейтингу дотаційності» Крим зараз йде відразу після регіонів Північного Кавказу і Туви. У минулому році Крим отримав 120,7 млрд рублів з федерального бюджету. Це більше, ніж Якутія (81 млрд рублів) і Дагестан (80,8 млрд рублів). Ситуацію прокоментувала Наталія Легєєва, аналітик S&P Global Ratings: «У 2011–2013 роках основними джерелами доходів бюджету Криму були трансфери з центрального бюджету України, більше 50% всіх доходів. Починаючи з 2014-го частка безоплатних перерахувань до бюджету Республіки різко зросла і в 2018 році склала майже 70% доходів бюджету. За нашими оцінками, велика частина трансферів (52%) йде на фінансування інфраструктури, житлового фонду і транспорту». Що стосується середньої зарплати, то в російських рублях вона зростала, але різкий стрибок інфляції в 2014–2015 рр. знизив заробітну платню, порівняно з 2013 роком, в доларах майже вдвічі (з 915 до 551 долара) і з того часу вона не показувала таких темпів росту, які спостерігались до анексії. Що свідчить про спад купівельної спроможності, оскільки споживацький світовий ринок орієнтований, в першу чергу, на курс долара.

Досить суттєвого удару від санкцій зазнав і вплив президента РФ всередині його держави. За даними «Левада-Центру» в середині 2019 року, 38% росіян не під час опитування відповіли, що не хочуть, щоб Путін залишався президентом після закінчення свого нинішнього терміну. Частка впевнених у його здатності вирішити проблеми Росії впала до мінімуму з 2001

року. Після пенсійної реформи президент перестав бути невразливим для критики, пояснюють соціологи. Більше половини (54%) опитаних хотіли б залишити Путіна в Кремлі після 2024 року. Максимальним цей показник був у серпні 2017 року – 67%. Рекордно низькою виявилася частка тих, хто вагався з відповіддю: раніше вона становила від 14% до 26%, зараз – 8%. 43% респондентів вважають, що люди довіряють Путіну, оскільки не бачать, на кого ще могли б покластися. Це максимум з липня 2001 року. У липні 2005-го і серпні 2013-го таких було 42%, в 2016-му – 29%. Після того, як 18 березня 2014 р. Росія включила до свого складу Крим та Севастополь, рейтинги Путіна піднялись на безпрецедентний рівень і досягли 74%. Цьому передували також і важливі іміджеві заходи, зокрема зимова Олімпіада в Сочі. Максимально високих значень в 84-89% схвалення Путіна досягало в 1999, 2003, 2007–2008 і 2014–2015 рр., з них три рази під час агресії РФ проти інших народів чи держав - в Чечні, Грузії і на Україні, і кожен раз – на тлі протистояння з США. Тоді ж з'явився термін «Кримський консенсус», який продемонстрував згоду з чинною владою з питань зовнішньої і по значній частині питань внутрішньої політики. Як бачимо, санкції, введені проти РФ запустили процес переорієнтації зовнішньополітичних відносин в глобальному масштабі. Це і зміна характеру співпраці з ЄС, відсутність в ньому консолідації та початок дискурсу з питання доцільності цих заходів, зниження товарообігу між РФ та країнами Заходу, нові можливості для маніпуляцій КНР та розвитку експорту для країн Південно-Східної Азії, тощо. Принциповими результатами санкцій стало показове виключення РФ з G8, що автоматично відкинуло сприйняття великими країнами світу Росії, як рівного гравця, а також суттєвий тиск на економіку агресора і відкидання стану його зовнішньо-торгівельних відносин до зразка СРСР (коли союз був ізольований від Заходу, але підтримував зв'язки з економічно слабшими країнами). В той же час РФ знаходиться під загрозою маніпуляцій з боку Китаю, оскільки КНР – єдиний потужний потенційний партнер для Росії в цій ситуації. Але в той же час офіційний Пекін може використати Росію як розмінну монету в своїх протиріччях з США (як

це було під час впровадження неоголошених фінансових санкцій проти Росії осінню 2019 року). Незважаючи на суперечливе повернення РФ до ПАРЄ, ЄС США та ООН продовжують нагадувати світовій спільноті своїми заявами, резолюціями та санкціями про те, що РФ залишається агресором і, потенційно, санкції впроваджуватимуться і поглиблюватимуться і надалі, що врешті решт приведе до ослаблення Росії і зменшення її апетитів.

2.2 Економічні втрати України та боротьба за їх компенсацію в міжнародних судах

Через анексію півострова досить суттєвих збитків зазнала і Україна. В першу черг це стосується безпеки логістики, оскільки присутність військ РФ на півострові ставить під загрозу усі морські перевезення в Чорному морі. Через політичну ситуацію не можна визначити в яких водах судна, що ідуть до українських портів чи виходять з них залишаються в безпеці від російських ракетних установок. Невизначений статус мають 20 км кордону між територією Криму та Херсонською областю, оскільки там діють непостійні пропускні пункти та блокпости.

Суттєві втрати, пов'язані з захопленням територіальних вод навколо Криму стосуються видобутку корисних копалин. Втрата Криму також пов'язана зі скороченням розмірів виключної економічної зони України на Чорному та Азовському морях. Це практично унеможливило реалізацію Україною проектів з видобутку вуглеводнів з чорноморського шельфу, які були заплановані спільно із західними компаніями. Наприклад, наприкінці 2013 року Київ підписав угоду з ENI і EdF про видобуток природного газу з континентального шельфу в Керченській протоці, а 19 березня британська компанія Shell (раніше входила в консорціум українських партнерів) вийшла з переговорів про підписання контракту на поділ видобутку за проектом видобутку вуглеводнів на шельфі в Чорному морі.

З економічної точки зору наслідки втрати Криму для української економіки в цілому матимуть обмежені макроекономічні наслідки оскільки

частка Криму у ВВП країни в 2013 році склала 3,6%, хоча це може серйозно вплинути на окремі галузі економіки. Значною мірою це може бути викликано тим, що РФ захопила не тільки державну, але й приватну інфраструктуру, розташовану на півострові. Особливо дорого обійдеться втрата місцевих енергетичних і гірничодобувних активів, насамперед компанії «Чорноморнафтогаз». Це одна з трьох державних видобувних компаній, що належать НАК «Нафтогаз» України, і була одним із найбільших виробників газу в період перед анексією. Тим не менш, втрата Україною видобутку «Чорноморнафтогазу» не повинна кардинально змінити її газовий баланс, оскільки компанія видобувала газ у об'ємі, якого не вистачало навіть на забезпечення потреб півострова, проте значні зусилля, зроблені в останні роки для розвитку компанії включаючи покупку двох нових бурових платформ, складають великі втрати. При цьому варто врахувати, що в умовах дії санкцій проти Росії та Криму розробка нових родовищ на півострові та в його територіальних водах буде досить складним питанням, оскільки Росія не зможе залучати до цього компанії з Європи, США та країн, які не підтримують анексію півострова чи не хочуть конфліктувати із Заходом. Тому РФ може розраховувати лише на власні фінанси та зусилля, а, враховуючи наявні витрати на підтримку життєдіяльності півострова, такі інвестиції з держбюджету малоймовірні. Таким чином про втрату потенційного видобутку корисних копалин як про економічну катастрофу говорити не доводиться.

Досить важливим питанням є втрата Україною підприємств оборонної промисловості. Перший віце-прем'єр-міністр та Міністр економічного розвитку і торгівлі України С. Кубів на засіданні Кабінету Міністрів 20 лютого 2019 року заявив, що «оборонна промисловість зазнала чи не найбільших втрат. Ми втратили 13 державних підприємств в анексованому Криму і десять підприємств на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей». Крім того, за його словами, традиційний ринок збуту для української оборонки був втрачений, так як він був орієнтований в основному на країни СНД.

В той же час досить суперечливим виступає питання ефективності захоплених заводів оборонної промисловості. За словами колишнього губернатора Севастополя С. Куницина більша частина промислових об'єктів знаходились в недіючому стані або ж діяли малоефективно через застаріле обладнання та недостатнє фінансування. Майже вся продукція, яка вироблялась на заводах в Криму йшла на експорт до РФ, а отже продукція виготовлялась не для ЗС України, тому втрати ВПК невеликі. Суттєвим ударом стала неможливість експортувати озброєння та деталі до нього до країн СНД.

Враховуючи усі втрати, яких зазнала Україна в період з 2014 року, український уряд неодноразово звертався до міжнародних інстанцій задля вирішення широкого спектру питань у судовому порядку відповідно до міжнародного права. Основною структурою, яка може застосовувати кримінальне впровадження проти держав є Міжнародний кримінальний суд ООН в Гаазі. 15 листопада 2016 року було опубліковано «Звіт про дії за попереднім розслідуванням (2016 р.)». У тексті документу йдеться про те, що основну ознаку міждержавного збройного конфлікту в ситуації на півострові Крим та Сході України суд вбачає в тому, що Росія здійснила окупацію півострова із застосуванням регулярних збройних сил РФ задля контролю частини суверенної території України без її згоди: «Пізніше Російська Федерація визнала, що російські військовослужбовці брали участь у захопленні Кримського півострова, серед іншого виправдовуючи інтервенцію передбачуваними погрозами громадянам Російської Федерації, передбачуваним рішенням жителів Криму приєднатися до Російської Федерації».

Як пояснюють у суді, підсумки «кримського референдуму» він до уваги не брав, діючи відповідно до Римського статуту. «Встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка спричинила за собою окупацію, не потрібно. Для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю суттю, якщо одна або більше держав частково або

повністю окупує територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним опором», – йдеться в документі. У разі Криму це утиски кримських татар, вбивства, неправомірні арешти і примус до військової служби. Список злочинів носить попередній характер, обмовилися судді.

16 січня 2017 року МЗС України подало до Міжнародного Суду ООН в Гаазі позов проти Росії, звинувативши Москву в «скоєнні актів тероризму і дискримінації в ході незаконної агресії проти України». Позов подано в рамках Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Підставою для позову за словами української влади став той факт, що Росія порушує першу конвенцію, оскільки надає зброю та інші види допомоги незаконним збройним формуванням, що діють на території України.

На своєму сайті МЗС обґрунтувало позов тим, що надання зброї бойовикам на Сході України призвело до низки злочинів та трагедій, серед яких:

- обстріли житлових масивів у Краматорську та Маріуполі;
- теракту під час мирного мітингу у Харкові;
- збиття пасажирського літака МН17, що належав Малазійським авіалініям;
- знищення громадського автобуса поряд із Волновахою.

Що стосується порушення Росією положень іншої конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», то в позові офіційний Кремль звинувачують у «кампанії дискримінації щодо неросійських громад, які проживають на окупованій території Кримського півострова, зокрема етнічних українців і кримських татар»¹³⁴. Злочинами в межах цієї кампанії українські позивачі вважають:

- проведення незаконного референдуму на півострові у 2014 році;
- вплив на ЗМІ;

- обмеження можливості вивчення української та кримськотатарської мов;
- репресії, що реалізуються шляхом «зникнень, вбивств, самовільних обшуків, затримань»;
- заборону діяльності кримськотатарського виборчого органу Меджлису [135].

Незважаючи на звіт Гаазького суду та його вимоги припинити порушення прав людини та підтримку збройних формувань, РФ продовжила свою політику на анексованих територіях. При цьому від Росії не надходило жодних відповідей на запити суду. При цьому російська сторона подала заяву про перевірку того чи дотрималась Україна усіх положень при подачі позову до суду. Таким чином РФ розраховувала на скасування слухань проти неї у суді або ж відстрочення розгляду цієї справи. Питання юрисдикції розглядалось в період з 3 по 7 червня, а рішення про відхилення апеляції Росії було прийнято лише 8 листопада 2019 року. Саме від цієї дати варто рахувати початок судового процесу, який, ймовірно, затягнеться на роки, але є вже великою перемогою, оскільки Міжнародний кримінальний суд ООН – найвища інстанція, яка може судити держави за найскладніші злочини, а її вердикт майже найвищу силу і обов'язковий до виконання. В разі, якщо Росія відмовиться виконувати вирок (у вигляді репарацій, тощо), то ймовірність того, що вона зустрінеться з міжнародним тиском найвища з усіх можливих.

Ряд позовів Україна подавала до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). В період з 2014 року було подано 6 позовів, що стосуються різних порушень прав, зазначених у Конвенції ООН про права людини. Перший позов було подано 13 березня 2014 року, пізніше його було об'єднано з іншим подібним позовом, поданим Україною у 2015 році. Він стосується порушення таких прав людини як: право на життя, свободу та безпеку, повагу до приватного життя, на віросповідання, свободу зібрань та свободу слова, на чесний суд тощо. Загалом у заяві йдеться про порушення 12 статей Конвенції за номерами 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14 та двох додаткових протоколів до неї,

у яких йдеться про право на власність та вільне пересування. В заявах також підкреслювалась організація Росією масштабних вбивств військовослужбовців, правоохоронців та громадських діячів, ув'язнення за політичним. Важливим аспектом позову також була заява про те, що РФ отримала повний контроль над півостровом не після так званого «референдуму» 18 березня, а ще 27 лютого 2014 року.

11 серпня 2018 року Україна подала позов щодо порушення прав політв'язнів-українців, позбавлених свободи на території РФ. Відповідно до заяви міністра юстиції П. Петренка, зробленої за 2 дні після подачі, міністерство зібрало докази обсягом в 3000 сторінок. Росію в позові звинуватили в порушенні положень Конвенції щодо заборони катувань, гарантування прав на особисту свободу і недоторканність, тощо. В документі йдеться про список з 71 особи ув'язненої Російською Федерацією, а також про список осіб, причетних до ув'язнення чи незаконного утримання. Вже 23 серпня 2018 року ЄСПЛ висунув вимогу до РФ надати інформацію про стан здоров'я українських політв'язнів.

Ще один позов зареєстрований в базі даних ЄСПЛ датується 29 листопада 2018 року і стосується покарання РФ за захоплення полон українських моряків 25 листопада того ж року. ЄСПЛ зробив запит у Росії щодо її позиції у цій справі, але відповідь не надійшла до 3 грудня (таким був кінцевий термін очікування)¹⁴². Хоча інформація про позов від заступника міністра юстиції та уповноваженого у справах ЄСПЛ Івана Ліщини з'явилась лише 31 грудня 2018 року.

Ще однією важливою інстанцією, до якої позивалась Україна проти РФ є Міжнародний арбітражний суд з морського права. 14 жовтня 2016 року Україна подала позов до арбітражного суду заявивши, що Росія порушує Конвенцію ООН з морського права 1982 року. У позові йшлося про вимогу припинити протиправні дії та повернути Україні контроль в її акваторіях в Чорному та Азовському морях, а також в Керченській протоці, а також відшкодувати їй усі збитки¹⁴⁴. Судовий процес завершився 14 липня 2019

року після другого слухання. Суд заявив, що розпочне процес прийняття остаточного рішення, проте дати, коли це рішення буде оголошено, встановлено не було.

Ще один позов до арбітражного суду Україна подала 16 квітня 2019 року з метою звільнити три військово-морських судна і 24-х військовослужбовців, які були незаконно захоплені Російською Федерацією в Чорному морі 25 листопада 2018 року. Українські військовослужбовці утримувались в московському СІЗО Лефортово. Всім українцям було пред'явлено звинувачення в незаконному перетині кордону. Це означає, що Кремль відповідно до законодавства міг посадити їх на термін до шести років. Повернути полонених військовослужбовців Україні в Росії відмовилися. Варто зазначити, що відповідно до Конвенції ООН з морського права (UNCLOS), Військово-морські кораблі і персонал на борту володіють абсолютним імунітетом, тобто іноземні держави не можуть їх заарештовувати, затримувати чи більше судити.

3 травня 2019 року заступник міністра закордонних справ України Л. Зеркаль повідомила, що Росія відмовилась брати участь у слуханнях, заявивши, що суд не має юрисдикції розглядати цю справу. Російська сторона була відсутня навіть при слуханнях про тимчасові заходи 25 травня, коли суд висунув вимогу повернути українських моряків до України. Але цього дня на сайті МЗС РФ з'явилась заява, у якій Росія наголошувала на тому, що у арбітражу немає відповідної юрисдикції для вирішення цього питання. Крім того, в заяві йдеться про те, що Україна повинна дотримуватись російського законодавства для здійснення мореплавства в Керченській протоці.

Українські моряки, все ж, змогли повернутися до України, але в рамках обміну «35 на 35», який відбувся 7 вересня 2019 року. Незаконно утримувані військовослужбовці прибули до Одеси 14 вересня. Повернення Росією захоплених кораблів відбулось вже 21 листопада 2019 року, за словами президента В. Зеленського, домовленості про повернення було досягнути в телефонному режимі без жодних умов¹⁵⁰. На сайті МЗС Росії цю подію

назвали «передачою на відповідальне зберігання у зв'язку з тим, що російські компетентні органи завершили необхідні слідчі дії щодо кораблів і їх знаходження на території Російської Федерації для продовження кримінального процесу не потрібно... Зазначені кораблі є речовими доказами в кримінальному процесі про незаконний перетин нашого кордону, що триває в Росії». Таким чином Росія уникнула прямої відповідальності за захоплення човнів, але позбулася проблеми, яка могла б виникнути на основі роздування судової тяганини. При цьому російська сторона не заявила про визнання юрисдикції арбітражу, а отже, не визнає і його рішення, що все ще заплямовує її репутацію в ООН і, перш за все, в Раді Безпеки.

Подібна ситуація сталася і у випадку з розглядом справи Олега Сенцова та Олександра Кольченка. 4 жовтня 2018 року правозахисник українського режисера П. Чіков повідомив про прийняття ЄСПЛ позову проти Росії через порушення нею Конвенції ООН про права людини, а саме статей про права на особисту свободу та безпеку та заборону тортур. РФ, як і у випадку з позовом щодо захоплення українських моряків та кораблів та багатьох інших, заявила, що у ЄСПЛ немає юрисдикції розглядати таке рішення. Ситуацію ускладнив і той факт, що ЄСПЛ пов'язав розгляд цієї справи із справою по Криму загалом, а тому вона мала розглядатись лише після вирішення основного позову¹⁵³. Незважаючи на це, Олега Сенцова та Олександра Кольченка звільнили того ж 7 вересня 2019 року, що й українських моряків.

В той же час усі вище перераховані справи, передані до ЄСПЛ та Гаазького кримінального суду все ще знаходяться на розгляді і, в оптимістичному прогнозі, будуть розглянуті не раніше, ніж за 3 роки, а в реальній перспективі результатів більшості розглядів не варто чекати і за 5 років. При цьому заяви та рішення судів можуть суттєво вплинути на світову позицію щодо російської агресії та санкції проти самої РФ, а потенційні вирoki поставлять Росію в становище, за якого вона буде змушена або виплачувати компенсації за збитки, або повертати окуповані та анексовані території не на вимогу міжнародної спільноти, а за рішенням найвпливовіших

міжнародних судів світу. Це створює додаткові перспективи тиску на Росію задля повернення територій.

На окрему увагу заслуговують приватні позови фізичних та юридичних осіб. 2 травня 2016 року дві українські енергетичні компанії – «Укрнафта» та «Стабіль» звернулися до арбітра ООН з проханням присудити їм компенсацію за інвестиції, які вони втратили, коли Росія захопила контроль над Кримським півостровом. У 2015 році І. Коломойський, один з найбагатших бізнесменів України, подав до того ж суду позов про отримання від Росії компенсації в розмірі 15 мільйонів доларів за втрату належного йому аеропорту на Чорноморському півострові. В обох випадках позивачі стверджували, що втрата їхніх активів після анексії Криму була порушенням двостороннього інвестиційного договору між Росією та Україною. Росія відмовилася оскаржувати обидві справи, заявивши, що суд не володіє юрисдикцією в цьому питанні [33].

12 квітня 2019 року прес-служба «Укрнафти» повідомила, що арбітражний суд своїм рішенням компенсував компанії 44.4 млн доларів, а також 3.5 млн доларів арбітражних витрат, стягнувши їх з РФ. За рішенням суду до суми ввійшли 5.5 млн доларів відсотків, які нараховувались з 22 квітня 2014 року. За заявою компанії на момент анексії в Криму знаходились 16 автозаправних станцій та інші адміністративні будівлі, які були захоплені російськими військовими. На звернення підприємства повернути ці АЗС, російська влада не реагувала. Російська сторона намагалась оскаржити це рішення у Верховному Суді Швейцарії, але 16 жовтня 2018 року це рішення було відхилено [32].

Крім того за заявою заступника міністра юстиції РФ М. Гальперіна, зробленою 17 жовтня 2019 року, 8 українських підприємців та великих компаній подали позови до міжнародних судів з вимогою виплатити компенсації на загальну суму в 12 млрд доларів. Також існує ще декілька арбітражних повідомлень, які можуть пізніше розглядатись як повноцінні

позови. Усіх їх Росія не визнає, заявляючи, що міжнародні інвестиційні суди, до яких подані позови, не мають юрисдикції розглядати так справи [43].

Висновки до другого розділу

Через анексію Криму було розпочато повноцінне міжнародне правове протистояння за участі багатьох країн світу. В першу чергу це стосується санкцій, введених проти РФ Європейським союзом та США та контр санкцій проти них Росії. В таких умовах з РФ країни світу намагаються контактувати якнайрідше і не висловлюватись на підтримку її експансіоністських поглядів. Перш за все це стосується країн Заходу. В той же час санкції змушують Росію шукати союзників на Сході, що, теоретично, могло б скласти небезпеку для США, оскільки КНР останні два десятиліття є основним супротивником Америки в глобальному геополітичному протистоянні. Але дії КНР в останні роки показують, що Китай зацікавлений вести боротьбу одноосібно, при цьому отримуючи привілеї у «партнерських зносинах» з Росією, які проявляються виключно в тих випадках, коли в тому зацікавлений офіційний Пекін.

Безумовно, санкції досить відчутно вдарили по усіх учасниках протистояння, в першу чергу по ЄС та Росії, але країни Європи не поспішають полегшувати санкції чи знімати їх попри супротив країн Південної Європи. Економічну сторону питання яскраво проілюструвало повернення РФ до ПАРЄ, спровоковане дефіцитом фінансів у бюджеті організації. При цьому не варто забувати про те, що ПАРЄ відмовилась від правок РФ, в яких йшлося про особливий статус російської делегації в асамблеї. Це може послугувати початком полегшення санаційного режиму ЄС проти Росії, але, зважаючи на існуючі тенденції, інші інституції Європи та ЄС зокрема не підтримують подібні заяви та ініціативи. Враховуючи провокації, які відбувались з боку РФ в період з 2014 року в морському та повітряному просторі країн Балтії та Скандинавського півострова, ці держави сприятимуть придушенню експансіоністських амбіцій Росії.

Основною країною, на підтримку якої може розраховувати Україна в боротьбі за півострів є США. Незважаючи на досить неоднозначну позицію офісу президента Д. Трампа, Конгрес США завжди підтримував продовження та розширення санкцій проти Росії. Це пояснюється не глибинними зв'язками України та США, як часто заявляють політики, а державним інтересом США, які не зацікавлені у існуванні ще одного сильного гравця в Азії, який може робити спроби протистояти Штатам осібно чи як молодший партнер Китаю. Вплив та зусилля США досить яскраво ілюструють їх дії щодо «Північного потоку-2». Будівельні компанії без жодного оскарження відвели свої судна з робочої зони, що відкинуло терміни здачі в експлуатацію трубопроводу на декілька місяців (за умови, що у Росії вистачить ресурсів продовжувати будівництво самостійно). Це свідчить про рішучість Штатів у питанні обмеження амбіцій РФ в Європі. В той же час часовий проміжок, у який було висунуто вимогу – незадовго до завершення будівництва – може свідчити про те, що США намагались таким чином показати свій вплив в Європі не шкодячи суттєво своєму партнерові – ЄС. Можливо також, що це був меседж для ЄС про необхідність відмовитись від російського газу на користь американського. Відповідні заяви про наміри поставляти газ до 21 країни Європи США висловлювали ще в березні 2019 року [159].

Результатом санкцій стала переорієнтація торгових потоків країн світу. Першу чергу це стосується встановлення нових торговельних зв'язків РФ з країнами Південно-Східної Азії та Латинської Америки. Європейські підприємства не змогли так швидко переорієнтуватись, а тому приватний сектор ЄС має менші можливості до компенсації шкоди завданої санкціями проти РФ та її контрсанкціями. У цьому питанні також варто звернути увагу, що інвестування півострова в таких умовах покладається цілком і повністю на бюджет Росії і, хоча це не складає великого тиску зараз, в довгостроковій перспективі питання підтримки життєдіяльності півострова буде все частіше впливати при вирішенні бюджетних питань РФ.

Окремо варто відзначити питання поставок газу до Європи. Загроза впровадження санкцій проти компаній, що займалися будівництвом газопроводу до РФ викликала певного роду скандал та засудження з боку як Росії, так і країн Європи. В той же час Росія розпочала поставку газу до Європи через «Турецький потік», який дозволить поставляти газ до Європи через Туреччину, внаслідок чого Україна втратила досить великий дохід. Але в той же час нова загроза конфлікту виникла в Середземномор'ї, де Туреччина виступила проти кіпрсько-ізраїльського проекту прокладання трубопроводу до Європи. Таким чином розвиток майбутніх подій може зміцнити позиції США, Кіпру та Ізраїлю, але викликати новий конфлікт в Середземному морі, який розхитуватиме НАТО (оскільки більшість сторін суперечки входять до Північноатлантичного альянсу) та ще сильніше впливатиме на безпеку в Європі. В той же час існує велика ймовірність того, що Росія втрачатиме свій вплив та прибутки в разі, якщо Європа отримуватиме газ з США та Близького Сходу і відмовиться повністю або обмежить поставки з Туреччини.

Втрати України від анексії півострова також досить відчутні. Перш за все це стосується приватного сектору та оборонної промисловості, велика частина підприємств якої залишилась в Криму. Варто зауважити, що основні втрати стосуються не втрат для поповнення озброєнь ЗСУ, а зменшення експортного військового виробництва та скорочення цього експорту до країн СНД. Приватний сектор, втрати якого також оцінюються більш ніж в 12 млрд доларів, намагається відстоювати свої права та інтереси в європейських судах і, станом на початок 2020 року, досягає успіхів. При цьому Росія продовжує заявляти, що незаконне привласнення інфраструктури та іншого майна неурядових фізичних та юридичних осіб жодним чином не порушує міжнародного права.

Судові впровадження також ініціює і Україна. Більшість позовів до ЄСПЛ, Гаазького кримінального трибуналу та Міжнародного трибуналу з міжнародного права в Гамбурзі все ще знаходяться на розгляді або очікують кінцевого рішення. РФ у відповідь постійно заперечує юрисдикцію усіх

судових інстанцій, наголошуючи на тому, що усі злочини, пов'язані з півостровом є виключно внутрішньою справою Росії. З приводу деяких позовів (повернення українських моряків, політв'язнів та кораблів), РФ вирішила поступитись, при цьому прямо не визнаючи цього та ігноруючи рішення судів, як, наприклад, рішення арбітражного трибуналу з морського права щодо повернення українських службовців військово-морських сил. Що стосується перспектив рішень цих судів, то тенденції показують, що доказової бази РФ недостатньо для виправдання порушень багатьох Конвенцій ООН, а тому варто очікувати, що рішення міжнародних судів будуть винесені на користь України, хоча, цілком ймовірно, це питання залишатиметься актуальним не менш, ніж 5 років.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМУ ТА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

3.1 Застосування контрзаходів проти Російської Федерації за збройну агресію проти України

Україна відчайдушно бореться за свою територіальну цілісність та незалежність проти збройної агресії російської федерації в умовах гібридної війни. Для цього українським урядом було прийнято цілу низку контрзаходів, що в першу чергу має свій прямих у самозахисті відповідно до статті 51 Статуту ООН. Як зазначає автор «У цілому контрзаходи можна розглядати як правомірні заходи примусу, що застосовуються потерпілими чи іншими державами до держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, з метою захисту їх законних прав та інтересів, відшкодування заподіяної шкоди або відновлення порушеного міжнародного правопорядку» [23, с. 280]. Інший автор визначає, що контрзаходи – це односторонні примусові заходи потерпілої держави щодо держави-правопорушника з метою забезпечення виконання зобов'язань, які випливають з правовідносин відповідальності. Відтак можливо зробити висновок, що контрзаходи є різновидом примусу та відносяться до правовідносин відповідальності. Метою контрзаходів є спонукання держави-порушника до виконання міжнародних обов'язків відповідно до нормативно-правових актів міжнародного права. Згідно з статтею 49 Проекту статей Комісії міжнародного права потерпіла держава може приймати контрзаходи проти держави, яка відповідальна за міжнародно-протиправне діяння, тільки з метою спонукати цю державу виконати свої зобов'язання згідно з частиною другою. Контрзаходи обмежуються тимчасовим невиконанням міжнародно-правових зобов'язань держави, що застосовує такі заходи щодо держави, яка несе відповідальність [44, с. 31]. Натомість контрзаходи повинні застосовуватись тільки у разі вичерпання усіх інших заходів з мирного врегулювання міжнародного конфлікту. Також

держава, яка хоче застосувати контрзаходи повинна згідно з статтею 52 Проекту статей – до прийняття контрзаходів потерпіла держава має: а) вимагати, відповідно до статті 43, від відповідальної держави виконання його зобов'язань згідно з частиною другою; б) повідомити відповідальну державу про будь-яке рішення прийняти контрзаходи і запропонувати провести переговори з цією державою [4, с. 31]. Серед вад Проекту статей є те, що розглядаються тільки контрзаходи, які приймає потерпіла держава до держави порушника.

Санкції слід розглядати як один із найдієвіших контрзаходів. Метою застосування санкцій до Російської Федерації є змусити Росію припинити збройну агресію проти України та прийняти усю повноту міжнародно-правової відповідальності за вчинене міжнародне правопорушення. Безпосередньою ціллю санкцій можливо вважати зменшення обсягу ВВП Російської Федерації та послаблення військово-технічного забезпечення держави-агресора. Санкції умовно можливо поділити на ті, що застосує держава, яка зазнала порушення та ті, які застосовуються іншими суб'єктами міжнародного права. Спочатку розглянемо санкції, які прийняла Україна проти Російської Федерації. Слід зазначити, що майже через півроку першою українською відповіддю на збройну агресію Росії був прийнятий Закон України «Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12 серпня 2014 року № 1636-VII, тобто таким чином Україна запровадила юридичне підґрунтя для економічного співробітництва. Разом з цим законом Верховна Рада України прийняла й інший Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. Відповідно частини 2 статті 5 Закону України «Про санкції» – рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності (секторальні санкції), передбачених пунктами 1-5, 13-15, 17-19, 25 частини першої статті 4 цього Закону, приймається Радою національної безпеки та оборони України, вводиться в дію указом Президента

України та затверджується протягом 48 годин з дня видання указу Президента України постановою Верховної Ради України. Відповідне рішення набирає чинності з моменту прийняття постанови Верховної Ради України і є обов'язковим до виконання [24]. Коментуючи це положення Василенко В. А. зазначає, що «через недоліки Закону «Про санкції» ні Кабінет Міністрів, ні РНБО не має права ухвалювати рішення про запровадження секторальних санкцій. Таке право безпідставно віднесено до компетенції Верховної Ради, що практично унеможлиблює застосування санкцій проти держави-правопорушника. Закон «Про санкції», ігноруючи загальновизнані норми звичаєвого міжнародного права, дипломатичного права, права міжнародних договорів, не передбачає можливості розірвання або зупинення частково чи повністю дипломатичних і консульських відносин, а також міжнародних договорів з державою-агресором. Унаслідок цього тривалий час лишалися чинними й виконувалися навіть договори між Україною та РФ про військово-технічне співробітництво...» [25]. Більш того Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією припинив дію лише 01.04.2019 року. Слід зазначити й те, що застосування санкцій до Росії розпочалось лише 16 вересня 2015 року указом Президента України № 549/2015 було введено в дію рішення РНБО «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». В епоху цифрових технологій надзвичайно важливим контрзаходом проти гібридної війни Російської Федерації є заборона російських Інтернет-ресурсів, які поширюють пропаганду, Указом Президента України від 28 квітня 2017 року №133/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Одне з останніх рішень РНБО, що запроваджує санкції проти Російської Федерації за збройну агресію проти України введено в дію Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року № 82/2019 «Про застосування, скасування та

внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Загалом вищезазначене рішення запроваджує санкції щодо близько 848 фізичних та 294 юридичних осіб [66]. Також необхідно зазначити, що з ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року «Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію» вводиться в дію обмеження на поставки з тимчасово окупованих територій. Однак, положення Постанови не стосуються санкцій саме щодо Російської Федерації. Заборону на ввезення товарів з Росії було встановлено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1147 «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації». Але й вищезгадана Постанова забороняє ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації, лише за переліком згідно з додатком. Подібні рішення українського уряду не є запровадженням повномасштабних санкцій, що так необхідні для впливу на державу-агресора. Більш того за даними Державної служби статистики України за 2018 рік товарообіг між Україною та Російською Федерацією, хоча і зменшився з 2014 року, однак динаміка зовнішньої торгівлі послугами залишається трохи менше від рівня 2009 року [34]. Така неоднозначна політика санкцій проти агресора призводить до негативних наслідків для України, зокрема, як зазначає Василенко В. А.» 1) не дає змоги максимально мобілізувати весь потенціал, інститути та ресурси держави на відсіч агресії; 2) деморалізує громадян України та особовий склад Збройних сил України; 3) заохочує Російську Федерацію до продовження агресії; 4) робить Україну незахищеною від ворожих акцій Росії, насамперед в економічній та гуманітарній сферах; 5) використовується російською пропагандою для переконання світової спільноти в тому, що в Україні триває внутрішній конфлікт; 6) викликає сумніви в партнерів України щодо доцільності надання їй допомоги, зокрема озброєнь; 7) слугує аргументом не на користь

запровадження суворіших і масштабніших санкцій проти Росії членами міжнародного співтовариства» [19].

В умовах глобалізації, у тому числі економічної, для того, щоб держава-агресор відчула тиск, санкційна політика проти Російської Федерації повинна бути спрямована усім міжнародним товариством. Зарубіжні партнери України, усвідомлюючи усю небезпеку дій Російської Федерації для міжнародного миру, прийняли ряд санкцій, що умовно можливо поділити на 4 групи: політичні, спрямовані проти інтересів фізичних осіб, спрямовані проти інтересів юридичних осіб та ті, що спрямовані проти окупованих територій. Політичними санкціями можливо вважати такі кроки міжнародного співтовариства як виключення Російської Федерації з «великою вісімки», припинення проведення самітів ЄС та Росії, позбавлення права голосу в ПАРЄ, призупинено співпрацю Росії з НАТО. До обмежень для фізичних осіб можливо віднести: заборону на в'їзд та блокування фінансів, що знаходяться у власності людей, які причетні до збройної агресії проти України. Подібний вид санкцій є дуже ефективним та «безболісний» для людей, що не причетні до злочинних дій вищого керівництва. Також слід зазначити й інші особливості цілеспрямованих санкцій «...одночасно застосовуються як ззовні щодо суверенної особи, так і щодо її внутрішньоособистого життя... цілеспрямовані міжнародно-правові санкції можуть застосовуватися лише до дієздатних суб'єктів міжнародного права, бо... недієздатна правова особа неспроможна вчинити злочин і, як наслідок, добровільно відмовитися від його продовження, тому і відсутня підстава застосування щодо неї міжнародно-правових санкцій та притягнення в цілому до міжнародноправової відповідальності» [22, с.119-120]. До третьої групи санкцій можливо віднести санкції, які спрямовані на блокування діяльності багатьох підприємств Російської Федерації, що діють або мають намір діяти за межами Росії. Відтак підприємства не мають змоги отримати технології, кредити чи будь-яку іншу продукцію. Четверта група санкцій встановлює заборону на економічну діяльність з тимчасово окупованими територіями. Багато науковців

підкреслюють неабияку важливість санкцій та зазначають, що слід посилювати санкції та забезпечувати їх динамічне запровадження з огляду на розвиток кон'юнктури світової економіки. Застосування «традиційних» санкцій поки що не приносить бажаного ефекту, чинний пакет санкцій не заважає російській економіці розвиватися. Необхідно шукати й обмежувати додаткові чинники економічного розвитку РФ – аж до максимально жорстких, як то виключення РФ з окремих секторів міжнародної економічної співпраці. Має бути посилено обмеження доступу Росії до інвестицій та на міжнародні фінансові ринки» [27, с.23]. З іншого боку, слід зазначити, що санкції застосовуються відповідно до принципу пропорційності, а отже заходи примусу повинні бути співрозмірними негативним наслідкам, що виникають внаслідок вчинення міжнародного злочину.

Однак, Україна та міжнародне товариство не повинно обмежуватись лише застосуванням санкцій до Російської Федерації. Відповідно до статті 51 Статуту ООН, країни мають право застосовувати колективну самооборону як контрзахід проти агресора. Однак, зазвичай такі колективні оборонні контрзаходи хибно пов'язують із застосування сили Радою Безпеки ООН. Як зазначає Задорожній О. В. «... агресія РФ проти України ставить під загрозу функціонування ради Безпеки ООН – органу, на який покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. ситуація, за якої держава-агресор є постійним членом Ради Безпеки ООН і має право вето на його рішення, нівелює саму сутність, підриває значення Ради Безпеки, а на практиці – унеможлиблює його ефективне функціонування, виконання завдань, найбільш важливих для всього світового співтовариства» [32, с.189]. У такому «глухому куті» ООН вже не вперше. У даному контексті слід зазначити «корейську кризу», яка набула вигляду збройного конфлікту між Південною Кореєю та Корейською народно-демократичною республікою та мав наступні часові межі – з 25.06.1950 до 27.07.1953 рр. Північна Корея розпочала агресію із залученням китайських так званих добровольців. У той час СРСР блокувало будь-які спроби Ради Безпеки ООН розпочати

миротворчу місію для врегулювання конфлікту. У цьому випадку Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято резолюцію 377 (V) «Єдність заради миру». Ця Резолюція цікава тим, що регулює колективні заходи самооборони статті 51 Статуту ООН в обхід рішення Ради Безпеки ООН. Перший пункт вищезазначеної резолюції постановляв що, якщо Рада Безпеки, в результаті розбіжності постійних членів, виявляється не в змозі виконати свій головний обов'язок з підтримання міжнародного миру і безпеки у всіх випадках, коли є підстави вбачати загрозу миру, порушення миру або акт агресії, Генеральна Асамблея повинна негайно переглянути це питання з метою зробити членам Організації необхідні рекомендації щодо колективних заходів, включаючи – в разі порушення миру або акту агресії – застосування, коли це необхідно, збройних сил для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки. У період між сесіями Генеральна Асамблея може зібратися на надзвичайну спеціальну сесію, що скликається протягом двадцяти чотирьох годин з моменту надходження вимоги про таке скликання. Така надзвичайна спеціальна сесія скликається на вимогу Ради Безпеки, підтриманому голосами будь-яких семи членів Ради, або на вимогу більшості членів Організації Об'єднаних Націй[69]. З цього пункту логічно випливає наступні умови, які необхідні для скликання спеціальної сесії – наявність загрози міжнародного миру (у тому числі акт агресії), розбіжність у вирішенні цього питання між постійними членами Ради Безпеки ООН та підтримка 7 будь-яких членів Ради Безпеки ООН або на вимогу більшості членів ООН для скликання такої сесії. У зв'язку з прийняттям резолюції 377 (V) противники заявляють, що вона суперечить положення Статуту ООН, що тільки до функцій Ради Безпеки відноситься виключна компетенція з підтримки міжнародного миру. Повноваження тлумачити норми Статуту ООН має тільки Міжнародний суд ООН, а отже й розглядати питання законності резолюції «Єдність заради миру» також має тільки Міжнародний суд ООН. У своїх консультативних заключних актах Міжнародний суд ООН не тільки не заборонив застосування резолюції «Єдність заради мир», але й зробив наступний висновок, що

«відповідно до статті 24 Рада Безпеки несе «головну», а не тільки виняткову відповідальність у цій галузі. З Статуту абсолютно ясно, що Генеральна Асамблея також займається питаннями підтримки міжнародного миру і безпеки» [24, с.76]. Також про належність практики до застосування резолюції 377 (V) свідчить консультативний висновок від 9 липня 2004 року у справі «Правові наслідки будівництва стіни на окупованих палестинських територіях». І хоча у цьому висновку Міжнародний суд ООН не розглядав законність застосування резолюції «Єдність заради миру», однак він і не заперечив її застосування, при цьому Суд розглядав дотримання усіх вимог скликання десятої надзвичайної спеціальної сесії відповідно до цієї резолюції.

І хоча до резолюції 377 (V) звертались ще з десятків разів, але лише під час «корейської кризи» її застосовували для озброєних військових дій (переважно з американських військовослужбовців) в примусовому порядку для відновлення міжнародного миру. Слід зазначити й те, що необхідними умовами до застосування резолюції «Єдність заради миру» є 2\3 голосів Генеральної Асамблеї ООН. Одне з останніх результатів голосування щодо засудження дій Росії проти України за – 63, проти – 19, утримались – 66 мали підтримку лише 83 голосів (Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 9 грудня 2019 року [без передачі в головні комітети (A / 74 / L.12 / Rev.1 і A / 74 / L.12 / Rev.1 / Add.1)] 74/17. Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, а також районів Чорного та Азовського морів). Тому доволі складним уявляється застосування даної резолюції до «української кризи». Однак, жодні публічні виступи представників українського уряду не мають навіть згадки про таку можливість. Проте такий шлях вирішення не слід відкидати, адже при належній роботі через дипломатичні канали, зокрема, з допомогою США, Великої Британії, Франції, Німеччини та Канади просунути необхідне Україні рішення вже не виглядає таким неможливим. Інше питання це наявність політичної волі у представників українського уряду.

Також, як контрзаходи можливо розглядати й позови у міжнародні суди: Міжнародний суд ООН, ЄСПЛ, МКС, Міжнародний трибунал з морського права та інші інвестиційні арбітражі. Усі ці позови стосуються порушень Росією окремих положень конвенцій та договорів. Однак, у жодній з вищезазначених міжнародній інстанції не розглядається питання притягнення Російської Федерації за міжнародний злочин агресії проти України. Позов, який подала України проти Росії до Міжнародного суду ООН зазначає порушення з боку Російської Федерації Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Щодо позову у ЄСПЛ, то Суд вирішив розділити претензії України до Російської Федерації на дві скарги: щодо подій, які пов'язані з Автономною республікою Крим у справі № 20958/14, та щодо подій на Донбасі України у справі № 8019/16. Більш того за різними даними фізичними особами у ЄСПЛ було зареєстровано більше чотирьох тисяч скарг щодо порушень прав людей внаслідок злочинних дій Російської Федерації на Донбасі та Криму.

До проблематики притягнення Російської Федерації до міжнародної відповідальності за збройну агресію проти України слід віднести розгляд справи Міжнародним кримінальним судом. Міжнародний кримінальний суд створений у 1998 році запровадженням Римського статуту та відповідно до частини 1 статті 5 розглядає наступні злочини : а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини; г) злочин агресії. Але для розгляду МКС злочину агресії Росії проти України необхідне дотримання декілької умов [31]. По-перше необхідно ратифікувати Римський статут та додатки до нього аби в Україні поширювалась його юрисдикція. Але для цього необхідно або внести поправки до статті 124 Конституції України згідно з рішенням КСУ від 11 липня 2001 року Справа N 1-35/2001 N 3-в/2001, або визнати юрисдикцію суду ad hoc відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту. Вищезазначене рішення КСУ є серйозним ударом по іміджу України. Адже зазначений принцип комплементарності у Римському статуті дозволяє Міжнародному

кримінальному суду відкривати провадження, яке держава з будь-яких причин не переслідує винних у міжнародних злочинах або ж розглядає провадження не ефективно. Іншою необхідною умовою є ратифікація Римського статуту Російської Федерацією та визнання юрисдикції МКС щодо збройної агресії.

Однак, у 2016 році Російська Федерація Розпорядженням Президента РФ від 16 листопада 2016 року «Про направлення генеральному секретарю ООН повідомляє про свій намір Російської Федерації не стати учасником Римського статуту Міжнародного кримінального суду» відмовилась від визнання юрисдикції МКС. Сутність проблематики притягнення до міжнародно-правової відповідальності у цьому аспекті Василенко В. А. розкриває наступним чином «Навіть позитивний для України розгляд справи в Міжнародному кримінальному суді може завершитися лише встановленням і кримінальною відповідальністю вищих посадових осіб Російської Федерації за воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні ними під час агресії проти України, та винесенням їм відповідних вироків. Питання реалізації відповідальності Російської Федерації як держави-агресора МКС не розглядатиме» [30]. Про дану проблему також зазначали й інші науковці, зокрема вони наголошували про те, що «За вчинення агресії (як і інших міжнародних злочинів) Міжнародний кримінальний суд може виносити рішення лише у відношенні фізичних осіб, і не може приймати санкції щодо злочинної держави-агресора в цілому» [32, с. 32]. Ще один спосіб полягає у зверненні Ради Безпеки ООН на підставі 7 глави Статуту ООН до Міжнародного кримінального суду та передачі йому на розгляд провадження щодо агресії. Як зазначає Антонович М. М. «...попри те, що з 1 січня 2017 р. МКС має юрисдикцію щодо злочину агресії, ще багато залишається зробити для того, щоб цю юрисдикцію застосовували на практиці. І оскільки малоймовірно, що держави-агресори ратифікують Римський Статут МКС чи зроблять заяву про визнання юрисдикції МКС щодо злочину агресії, основна відповідальність і надалі залишається на Раді Безпеки ООН, яка має повноваження звернутися до Міжнародного кримінального суду щодо

відкриття таких справ» [32, с. 69-70]. Але й тут виникає проблема блокування Росією даного рішення.

При відмові Російської Федерації від розгляду справи міжнародними судами, на мою думку було б доречно застосувати контрзахід, що у одній зі своїх наукових робіт запропонувала доцентка Музика Л. А. «Підтримки заслуговує пропозиція про накладення арештів на майно РФ, компаній та осіб, причетних до окупації, як адекватну відповідь на незаконне захоплення українського майна. Українські правоохоронні органи зможуть використати процедуру спецконфіскації майна. При цьому мова йде як про суто державні компанії, так і про компанії, державна частка яких становить 25 % і вище. При цьому заарештованим може бути не лише російське державне майно, що є на території України, а й те майно, що належить Росії за межами України. Звісно, за умови відповідного звернення до компетентних органів конкретної держави і згідно з міжнародним правом» [34, с. 274].

Не дивлячись на усе вищесказане, необхідно розуміти, що першим кроком до реалізації міжнародної відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України є як зазначає Василенко В. А. розробка і пред'явлення консолідованої претензії до держави-порушника, більш того виникає необхідність»...утворення центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, відповідального за підготовку консолідованої претензії України як держави, яка зазнала агресії, до Російської Федерації як до держави-агресора з метою практичної реалізації міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України. Створення такого органу передбачено Законом України від 18 січня 2018 року No 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях»» [30, с. 6-7]. У цьому контексті надзвичайно важливим є прийняття законопроекту «Про Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації» зареєстрованим за номером 3057 від 11.02.2020. Відповідно до положень статті 1 цього закону

визначається, що консолідована претензія України як держави, що зазнала збройної агресії Російської Федерації, що вчинила збройну агресію проти України (далі – консолідована претензія України) – належним чином оформлена в одному документі та підкріплена доказами вимога України щодо ліквідації Російською Федерацією всієї матеріальної і нематеріальної шкоди, спричиненої їй збройною агресією державі Україна, її юридичним особам та громадянам, справедливої компенсації за збитки, яких зазнала держава Україна, її юридичні особи та громадяни внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також щодо покарання осіб, винних у скоєнні злочину агресії, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, як вони визначені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [39]. Статус Національного агентства України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації окреслюється у частині 1 статті 2 цього проекту - є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері узагальнення правової позиції України стосовно подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації та підготовки консолідованої претензії України до Російської Федерації щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України. На вищезазначений орган відповідно до статті 6 покладені такі функції:

1) формує та реалізує державну політику з питань вироблення єдиної правової позиції України стосовно збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків як концептуальної основи для підготовки консолідованої претензії України до Російської Федерації стосовно встановлення і реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України;

2) отримує від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян інформацію з метою формування доказової бази, необхідної для підготовки консолідованої претензії України;

3) визначає методологію формування доказової бази для доведення факту збройної агресії Російської Федерації проти України, підрахунків обсягу шкоди, завданої Україні агресією Російської Федерації і збитків України від збройної агресії Російської Федерації, та складення реєстру воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених Російською Федерацією під час збройної агресії проти України;

4) забезпечує підготовку консолідованої претензії України та належне оформлення її доказової бази;

5) подає узгоджений з іншими органами виконавчої влади проект консолідованої претензії України до Російської Федерації на розгляд Кабінету Міністрів України для остаточного затвердження;

6) надає роз'яснення, методичну та консультаційну допомогу в межах повноважень;

7) інші функції, визначені цим Законом та іншими актами законодавства [6].

Аналізуючи статус та функції Національного агенства з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації можливо зробити висновок про нагальну необхідність створення цього органу для систематичного збору доказової бази, що необхідна для притягнення Російської Федерації до міжнародної відповідальності та розробки консолідованої претензії до держави-агресора. Адже зараз цими питаннями займаються різні органи, через це процес є повільним, фрагментарним та подекуди хаотичним.

3.2 Проблематика визначення об'єму міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України

Василенко В. А. визначаючи поняття об'єму відповідальності, зокрема, зазначає, що «Поняття обсягу відповідальності охоплює всю сукупність негативних наслідків, покладених на державу, яка вчинила міжнародне правопорушення. У міжнародному праві відсутні єдині і чіткі договірні норми,

що фіксують критерії визначення обсягу відповідальності держави за вчинення ним тих чи інших правопорушень. З незапам'ятних часів визначення обсягу відповідальності держави-правопорушника не було окреслено якимись суворими і точними рамками» [1, с.198]. Однак, якщо міжнародним джерелом не передбачено конкретної відповідальності це не означає, що відповідальність за порушення цих норм не настає. Відповідно до статті 1 Проекту статей Комісії міжнародного права за 2001 рік кожне міжнародно-протиправне діяння держави спричиняє міжнародну відповідальність цієї держави. В основу даної статті покладений принцип міжнародної відповідальності. Як зазначає Лукашук І. І. полягає у тому, що» будь-яке міжнародне протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне за собою його міжнародну відповідальність. Цей принцип є необхідним принципом міжнародного права в цілому, впливає з його правової природи» [41, с.196]. Як зазначають науковці витoki цього принципу знаходять свій початок від справи про фабрику у Хожуві, зокрема М.М. Камишанський у своїй статті зазначає наступний висновок суду по цій справі: «Принципом міжнародного права і, більш того, загальною правовою концепцією є те, що будь-яке порушення домовленості, тягне за собою зобов'язання здійснити репарацію. ... репарація є обов'язковим наслідком не застосування конвенції, і немає необхідності обговорювати це в самій конвенції» [43, с.85]. Відображення цього висновку можливо прослідкувати у статті 36 Проекту статей, яка наголошує, що держава, відповідальна за міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана компенсувати збитки, завдані таким діянням, наскільки така шкода не відшкодовується реституцією. Компенсація охоплює будь-який збиток, що обчислюється в фінансовому вираженні, включаючи упущену вигоду, наскільки вона встановлена. Як зазначає Василенко В. А. матеріальна відповідальність держави за міжнародні злочини складається з наступних трьох»

а) позитивний збиток (*damnum emergens*), понесений постраждалими державами і міжнародними організаціями;

б) упущена вигода (*lucrum cessans*), що включає втрати від неотримання потерпілими державами і міжнародними організаціями тих майнових благ, які могли б бути отримані ними, якби міжнародне злочин не мало місця;

в) збитки, завдані всім громадянам і юридичним особам постраждалих держав, а також службовцям потерпілих міжнародних організацій [1, с. 242-243].

При цьому один з коментарів до Проекту статей містить наступне застереження – важливу роль у визначенні форми та об'єму відшкодування може також грати саме порушене первинне зобов'язання. Зокрема, у випадках реституції, що не припускає повернення людей, майна або території потерпілої держави, поняття відновлення *status quo ante* має застосовуватися з урахуванням відповідних прав і компетенції залучених в цю справу держав. Наприклад, мова може йти про випадок, коли розглядається процесуальне зобов'язання, що обумовлює здійснення основних владних повноважень держави. У таких випадках реституція не повинна давати потерпілому державі більше того, на що вона мала б право, якби зобов'язання було виконано [4, с. 33]. Ще одним застереження є те, що “принцип повного відшкодування може привести до непропорційним або навіть непомірним вимогам до відповідального державі. У цих статтях принцип пропорційності розглядається в контексті кожної форми відшкодування з урахуванням її особливостей. Так, реституція виключається, якщо вона спричинить за собою тягар, яке абсолютно непропорційно вигоді для потерпілого держави або іншої сторони. Компенсація обмежується збитком, фактично заподіяною в результаті міжнародно-протиправного діяння, і виключає непрямий, непрямий і випадкових збитків» [4, с. 115]. Однак, слід зазначити й те, що Україна, яка зазнала неабияких збитків через збройну агресію Росії повинна наполягати на відшкодуванні усієї завданої шкоди. Аргументовуючи це тим, що такий міжнародний злочин як агресія має особливо небезпечний характер. При цьому треба мати на увазі, що між протиправним діянням та збитками, які зазнала Україна повинен бути причинно-наслідковий зв'язок. Обчислюється

саме той обсяг шкоди, який має прямий безпосередній зв'язок зі завданими міжнародним правопорушенням збитками. Щодо третього складового матеріальної відповідальності держави за міжнародне правопорушення Василенко В. А. зазначає, що «При неможливості звернення до місцевих засобів захисту або їх вичерпання, ознаменувавши відмовою у правосудді, спір, що виник через механізм дипломатичного захисту набуває міжнародного публічно-правового характеру. Лише в таких випадках збиток, заподіяний іноземним юридичним і фізичним особам, враховується при обчисленні обсягу відповідальності держави-правопорушника з метою забезпечити отримання ними адекватної компенсації, яка тепер вимагається за посередництвом своєї держави, що здійснює їх дипломатичний захист» [1, с.205]. Отже, мова йде про відшкодування шкоди завданої фізичним та юридичним особам, яка відшкодовується країною, що зазнала порушення, а потім у порядку регресу включається до обсягу міжнародної відповідальності та вимагається від країни-порушника.

Відповідно до статті 33 Статуту ООН сторони, які беруть участь в будь-якій суперечці, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або іншими мирними засобами за своїм вибором [12]. З вищезазначеного положення можливо зробити логічний висновок, що встановлення обсягу міжнародної відповідальності за міжнародний злочин може бути встановлено у міжнародному суді, арбітражі або за взаємною згодою через будь-які дипломатичні канали. Більш того багато з міжнародних договорів прямо вказують на те, що у випадку будь-яких спорів сторони уповноважують вирішити спір конкретній судовому органу, у випадку договорів між країнами нерідко зазначають саме Міжнародний суд ООН. Встановлення міжнародної відповідальності у односторонньому порядку було здійснене тільки щодо Німеччини після Другої світової війни. Відтак, Україні необхідно

підготуватись до захисту своїх інтересів у міжнародних судах. З цього приводу Василенко В. А. слушно зазначає «Правова позиція України щодо відповідальності РФ за вчинену збройну агресію матиме завершену й остаточну форму тоді, коли компетентні державні органи підрахують обсяг заподіяної матеріальної та нематеріальної шкоди й коли конкретні претензії щодо її відшкодування будуть офіційно пред'явлені Російській Федерації дипломатичною нотою Міністерства закордонних справ України на адресу російського МЗС. Водночас має бути започаткований процес притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, причетних до скоєння злочину агресії, воєнних злочинів та злочинів проти людяності» [42, с. 40]. У даному випадку мова йдеться про оформлення консолідованої претензії до Російської Федерації як держави агресора. Як було вже мною зазначено для підрахунку усього обсягу завданої шкоди необхідно зібрати усі докази порушень та вирахувати усю завдану шкоду щодо збройної агресії Росії проти України. Для цього необхідно запровадити конкретний орган, який буде займатись подібним питанням. На сьогодні гостро стоїть проблема у браку систематичного підходу до накопичення доказової бази, адже цим питанням займаються різні інстанції. Як вже зазначалось у підрозділі 3.1 вирішити подібну проблему можливо шляхом прийняття законопроекту «Про Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації» зареєстрованим за номером 3057 від 11.02.2020. Ця інстанція повинна забезпечити координаційну роботу між усіма центральними органами виконавчої влади, що займаються збирання та розширення доказової бази щодо вчинення збройної агресії Російською Федерацією проти України. Також це агентство повинно займатись реалізацією міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України, при цьому забезпечити їх усіма необхідними для цього інструментами, зокрема, виділимо найважливіші повноваження, що належать агентству відповідно до статті 7:

1) формує доказову базу, що підтверджує факт збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року;

2) визначає загальний обсяг шкоди, заподіяної державі Україна, її юридичним особам та громадянам Російською Федерацією внаслідок збройної агресії та тимчасової окупації території України;

3) визначає загальний обсяг збитків, яких зазнала Україна, як держава, внаслідок ліквідації шкоди, заподіяної Україні, її юридичним особам та громадянам збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією території України;

4) формує та забезпечує ведення реєстру воєнних злочинів і злочинів проти людяності;

5) визначає обсяг, види і форми матеріальної та нематеріальної відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України;

б) визначає методологію:

а) обробки, систематизації та належного оформлення доказів, що підтверджують факт збройної агресії Російської Федерації проти України;

б) визначення шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації державі Україна, її юридичним особам та громадянам;

в) визначення збитків, яких зазнала держава Україна, її юридичні особи та громадяни внаслідок ліквідації шкоди, спричиненої збройною агресією Російської Федерації;

г) формування доказової бази для доведення факту збройної агресії Російської Федерації проти України та її шкідливих і злочинних наслідків як невід'ємної частини консолідованої претензії до Російської Федерації;

д) звертається до суду з позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) з порушенням встановлених цим Законом вимог та обмежень, визнання недійсними правочинів;

е) ініціює проведення службового розслідування, вжиття заходів до притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні цього Закону,

надсилає до правоохоронних органів матеріали, що свідчать про факти таких правопорушень;

є) поширює через Міністерство закордонних справ України інформацію про діяльність національного агентства в іноземних державах та міжнародних організаціях [43].

Отже, для встановлення усього обсягу відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України необхідно якнайшвидше створити Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації.

Висновки до третього розділу

В ході кваліфікаційної роботи відбулося розуміння до формулювання власного визначення поняття «контрзаходи», яке відображає правомірні примусові заходи, які застосовуються потерпілими чи іншими державами до держави-порушника, з метою захисту прав та інтересів, відшкодування заподіяної державою-порушником шкоди або з метою відновлення порушеного міжнародного правопорядку. Контрзаходи спонукають державу-порушника припинити правопорушення та виконувати його зобов'язання відповідно до міжнародних положень. Контрзаходи застосовуються, коли було вичерпано усі засоби мирного врегулювання спору. Санкції розглядаються державами як одні із найдієвіших контрзаходів. В Україні правове регулювання щодо санкційної політики здійснюється Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. Цей Закон має свої вади, зокрема запровадження секторальних санкцій безпідставно віднесено до компетенції Верховної Ради України, що уповільнює процес реалізації санкційної політики проти держави-порушника. Щодо Російської Федерації як держави-агресора запроваджено обмеження цілої низкою рішень РНБО, що вводяться в дію Указами Президента України. Серед них важливим у боротьбі з агресором є Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 19 березня 2019 року № 82/2019 «Про

застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Загалом вищезазначене рішення запроваджує санкції щодо близько 848 фізичних та 294 юридичних осіб [44]. Також для протистояння інформаційної війни, що є одним з елементів гібридної війни Росії проти України запроваджено блокування деяких російських ЗМІ та Інтернет-ресурсів Указом Президента України №133/2017 від 28 квітня 2017 року. І хоча деякі урядові санкційні рішення призвели до скорочення товарообороту між Україною та Росією, торгівлю між країнами цілком незупинено. Більш того в Україні діє абсурдний Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», який створює юридичні підстави до регулювання торгівлі між Автономною республікою Крим, що тимчасово окупованою та Україною. Така неоднозначна санкційна політика призводить до ряду негативних наслідків для України: не використовуються усі необхідні ресурси та засоби для збройної відсічі, – надає змогу Росії продовжувати збройну агресію проти України, – використовується для російської пропаганди, – розчаровує та дезорієнтує західних партнерів щодо доцільності надання допомоги та запровадження більш суворих міжнародних санкції щодо агресора. Натомість міжнародна спільнота вже запровадила 4 групи санкцій, які стосуються політичних обмежень, обмежень щодо фізичних та юридичних осіб Російської Федерації та проти інтересів тимчасово окупованих територій. Серед декількох наслідків слід зазначити, що Росію виключено з «великої вісімки», санкції щодо фізичних та юридичних осіб ускладнюють розпорядженням фінансовими ресурсами, що знаходяться закордоном, блокують будь-яку економічну діяльність за межами Росії, блокують поставки будь-якої продукції, у тому числі і на тимчасово окуповані території. Серед інших важливих контрзаходів, які прийняла Україна є, насамперед, самозахист відповідно до статті 51 Статуту ООН. Вищевказана стаття також передбачає колективну самооборону, яку інколи хибно відносять винятково до

компетенції Ради Безпеки ООН. Однак, у зв'язку з «корейською кризою» 1950 року було прийнято резолюцію 377 (V) «Єдність заради миру». Яка регулює введення колективної самооборони, за умови розбіжності постійних членів Ради Безпеки ООН, коли є підстави вбачати загрозу міжнародному миру або наявний акт агресії до одного з членів ООН. Проте, існує проблематика її застосування у випадку збройної агресії Росії проти України, адже для ухвалення рішення про застосування колективних заходів самооборони рішення Генеральної Асамблеї ООН повинно підтримати 2/3 складу ООН. На жаль, одні з останніх результатів голосування за резолюції, що засуджують дії Росії показують не стачу голосів для того рішення, як мінімум вдвоє. Однак, при належній роботі українського уряду через дипломатичні канали, зокрема, з допомогою США, Великої Британії, Франції, Німеччини та Канади просунути необхідне Україні рішення вже не виглядає таким неможливим. Перш за все для цього необхідна наявність політичної волі у вищих ешелонів влади.

Іншими контрзаходами можливо розглядати позови України до Росії у міжнародних судах. Не дивлячись на те, що Україна передала 5 позовів у різні міжнародні судові органи, у жодному з них не розглядається питання міжнародної відповідальності Росії за збройну агресію проти України. Необхідно якомога скоріше ратифікувати Римський статут. І хоча Росія не ратифікує та не визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду *ad hoc*, приєднання України до цього документа не тільки підвищить імідж нашої країни, але й надасть шанси, що будуть притягнуті до кримінальної відповідальності вищі посадові особи Російської Федерації за воєнні злочини та злочини проти людяності.

Як зазначають науковці матеріальна відповідальність держави за міжнародний злочин складається з позитивного збитку, упущеної вигоди та збитків, які завдані всім громадянам та юридичним особам постраждалих держав чи службовцям міжнародних організацій. Проте, не слід забувати, що відповідно до норм міжнародного права першим кроком до відповідальності

держави-порушника за міжнародний злочин є пред'явлення консолідованої претензії. У цьому контексті надзвичайно важливим є прийняття законопроекту «Про Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації» зареєстрованим за номером 3057 від 11.02.2020. Саме на цей орган буде покладено обов'язок визначити методологію розрахунку обсягу завданої Україні шкоди, а також вирахувати усю цю шкоду, а отже й обсяг міжнародної відповідальності Російської Федерації за збройну агресію.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ході дослідження ми дійшли до наступних висновків.

Анексія півострова Крим відбилась не тільки на Україні, але і на всій європейській та, у деяких випадках, світовій історії. Перш за все це стосується її історії. Фактично, РФ використала досвід більшості агресорів ХХ ст. для формування сценарію анексії та її виправдання і діяльності в подальшому. Нелегітимний референдум на півострові під наглядом збройних сил РФ поставив у складне становище багато країн світу, оскільки їм довелось обирати сторону майже як під час холодної війни – з Заходом і міжнародним правом чи з Росією і авторитаризмом.

Росія намагалась використати протиріччя в каталонському питанні для виправдання «добровільного приєднання незалежного Криму до РФ», упускаючи при цьому більшість деталей, які кардинально відрізняють ситуацію навколо Каталонії від Криму. ЄС не прийняла до уваги такі провокації, так само і як і більша частина світового співтовариства. Крім того РФ намагалась виправдати анексію прецедентом Косово, але й тут зазнала невдачі.

Агресія проти України викликала зміну розстановки сил у всій Європі та на частині Азії. Перш за все це стосувалось реакції країн світу та міжнародних організацій на анексію. Країни ЄС поступово припинили співпрацю в усіх спільних міжнародних проектах та програмах, крім того РФ виключили з G8, що автоматично почало означати, що Росію більше не визнають впливовою цивілізованою країною і не збираються рахуватись з нею. На окрему увагу заслуговують санкції, введені проти РФ державами та міжнародними організаціями протягом 2014-2020 рр. Незважаючи на контрсанкції РФ проти ЄС, саме Росія найбільше постраждала від заходів покарання, введених США та ЄС.

Досить суттєвими стали і економічні втрати України, але вони стосуються радше обмеження транспортного сполучення в Чорному та Азовському морях, а також експортно-орієнтованого виробництва на

Півострові. При цьому Україна, українські фізичні та приватні особи подавали позови до багатьох міжнародних судів, серед яких Міжнародний кримінальний трибунал ООН, Міжнародний арбітражний суд з морського права та ЄСПЛ. В усіх випадках РФ відмовляється визнавати юрисдикцію судів називаючи усі справи або внутрішніми, або двосторонніми з Україною. При цьому вона також відмовляється виконувати рішення судів, наприклад у випадку зі звільненням українських моряків, які були звільнені, але під іншим приводом. Ймовірно це жест РФ, який показує, що вона може вирішувати усі міжнародні справи так, як буде зручно російському уряду, ігноруючи міжнародні суди та міжнародне право. Це ж стосувалось затримання українських суден – російська сторона заявила, що Україна повинна послуговуватись російським законодавством під час здійснення навігації в Чорному морі. Також РФ ігнорує усі резолюції ООН та вимоги міжнародної спільноти, що стосуються вирішення українсько-російського конфлікту, захисту прав національних меншин та політв'язнів.

Санкції також використав Китай задля маніпуляцій Росією та отримання якнайбільшої вигоди з ситуації. Окрім дешевих горючих копалин КНР також отримав можливість маніпулювати відносинами за допомогою трактування фінансової сторони санкцій і т. п. Перспектива співробітництва з РФ також розхитує ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та підриває авторитет США в ньому.

Санкції стали в пригоді Туреччині, яка за домовленістю з РФ проклала новий газотранспортний трубопровід тепер може продавати його до ЄС. При цьому таке питання залишається досить спірним, оскільки ЄС збирається отримувати газ з альтернативних джерел на Близькому Сході та з США. Окрім того президент Туреччини заявив, що може транспортувати до України газ з Прикаспію, що йде в розріз з інтересами РФ, тому поки зарано говорити про те, що Туреччина зайняла сторону РФ у конфлікті Заходу та Сходу. Радше, вона як і Білорусія буде балансувати на краю, отримуючи якнайбільшу вигоду з різних джерел.

Серйозний конфлікт розгорівся навколо заборони США брати участь у будівництві «Північного потоку-2» з РФ до Німеччини. Це викликало обурення як Росії, так і ЄС, але будівельні компанії, все ж, побоялись санкцій з боку найпотужнішої у світі держави і відвели свої кораблі. Сам факт побудови цього трубопроводу показує, що ЄС, все ж, життєво необхідно зараз підтримувати зв'язки з РФ. Те ж саме видно з повернення РФ до ПАРЄ – організації просто потрібні вливання в бюджет з боку Росії. Щоправда, ПА організації не погодилась надати виключні права російській делегації .

Статус-кво був також порушений і в Європі та, частково, Азії. В першу чергу це стосується занепокоєння країн Балтії, які одразу після початку агресії РФ проти України почали підіймати питання посилення своєї обороноздатності та розширення присутності військ НАТО в регіоні. Загрозу також відчула Молдова, частина території якої – Придністров'я – є підтримуваною Росією конфліктною територією, невизнаною світом і яка може у будь-який момент спалахнути з новою силою майже на самому кордоні з державами ЄС.

Особливо анексія Криму занепокоїла країни Центральної Азії, в першу чергу Азербайджану, який побоюється поновлення конфлікту в Нагірному Карабаху і не може повернути його навіть збройним шляхом, через погрози РФ застосувати її військові сили. Відчутне похолодання у відбулося і у відносинах РФ з Грузією, яка мала відкритий збройний конфлікт з РФ в Абхазії та Південній Осетії. Найбільшу загрозу відчула Білорусія, яка з 2010 року опирається намірам РФ утворити Союзу державу, що фактично означало б зникнення Білорусії як незалежної держави та її включення до складу РФ. Сама наявність на континенті країни, яка може в XXI ст. анексувати територію іншої суверенної держави ставить під сумнів безпековий баланс в різних регіонах.

Анексія півострова не тільки порушила міжнародне право але і супроводжувалась численними порушеннями прав людини, які продовжуються і сьогодні. Перш за все це стосується репресій проти

проукраїнських та кримськотатарських активістів. Росія застосовує тортури, утиски, погрози, обмеження прав свободи пересування та віросповідання. Усі особи, які не визнають окупаційний режим оголошуються екстремістами та терористами і ув'язнюються. Відомі також випадки зникнення осіб після затримання російськими силовими структурами або невідомими особами, після чого викрадених знаходили мертвими чи вони зникали взагалі. Уряд РФ на усіх рівнях та в усіх міжнародних організаціях продовжує стверджувати, що жодні права населення Криму не порушуються, а їх рівень життя тільки покращився. При цьому жоден з активістів, які перебувають на території Крим, перебували в період з 2014 року або мають зв'язок із сім'ями чи знайомими на півострові не підтвердив слів російського керівництва, а лише навпаки – спростовував їх.

Певним аспектом порушення прав людини можна вважати і екологічну ситуацію на півострові. Бездіяльність проросійського кримського уряду в сфері охорони довкілля призвела до екологічної катастрофи на Півночі півострова та поставила під загрозу здоров'я та життя туристів, що приїжджають до моря на південний берег Криму. Можливі та підтвержені витoki хімікатів з контейнерів часів Другої світової війни та викиди безпосередньо військових кораблів та машин зробили неможливим існування в водах біля Севастополя живих організмів. Нестача прісної води суттєво вплинула на життя на півострові, але кустарні методи її вирішення можуть загрожувати населенню півострова ще більше. Варто зауважити, що й у цьому питанні російська влада замовчує факти забруднення, захворювань людей та намагається обмежити доступ до такої інформації. На екологію акваторій Чорного та Азовського морів вплинула також і побудова мосту через Керченську протоку. Вона не тільки ускладнила сполучення між морями, але й потенційно змінила звичайні міграційні потоки риб та дельфінів, що загрожує зміною клімату, складу води, та загалом складу підводної флори та фауни, а також зміни рельєфу на Сході півострова.

Обґрунтуванням дій РФ, враховуючи саму анексію, є амбіції уряду Росії, який прагнув повернути собі контроль над територією, що дає монопольний контроль над акваторіями Чорного та Азовського морів, а також вільний доступ до Середземного моря. Окрім гуманітарного режиму та ставлення до екології Росія успадкувала і план розміщення на півострові значних військ. Але на відміну від періоду діяльності СРСР сучасні технології дозволяються поставити під загрозу ракетного удару усю Східну Європу, частину Південної та Центральної, а також значну частину Близького Сходу. Розміщення у Криму такої зброї на додачу до ядерних боєголовок фактично скасовує ту систему безпеки Європи, яка існувала до 2014 року.

Уся діяльність РФ на півострові спрямована на підтримку військового потенціалу. Саме тому гуманітарній сфері надається якнайменше уваги. Цілком ймовірно, що занедбання соціальної сфери входить до планів Росії, оскільки в такому разі вона реорганізує виробничу і транспортну структуру півострова для забезпечення потреб військово-промислового комплексу та збройних сил РФ.

Що стосується перспектив повернення Криму до складу України, то зараз вони видаються малоімовірними. Зараз РФ діє за радянським зразком, а відповідно, враховуючи потенціал Криму як військової бази, відстоюватиме півострів відчайдушно навіть тоді, коли підтримувати загрозу ракетного удару в Європі стане економічно не вигідно. Тому складно уявити, щоб Росія відмовилась від своїх амбіцій у найближче десятиліття. Єдиним виходом з цієї ситуації є суттєве економічне ослаблення Росії, її міжнародна ізоляція чи зміна влади, яку навряд чи дозволить Володимир Путін.

Якщо ж говорити про перспективи розвитку подій, то анексія Криму сприятиме таким процесам:

- адаптації міжнародного права до нових реалій та міжнародних гібридних загроз;
- зміні газотранспортних потоків як між Європою та Азією, так і, можливо, Північною Америкою;

- зміні балансу сил на міжнародній арені через маніпуляцію світовими державами російським чинником;
- подальшому перенаправленню транспортних потоків через введення санкцій і необхідності встановлення нових торговельних та виробничих зв'язків;
- активізації процесів посилення безпеки в межах ЄС та НАТО в Європі.

Цілком можливо, що цей список буде розширюватись. Але вже зараз можна сміливо заявити про те, що анексія Криму не стала локальною чи регіональною подією, а запустила чи активізувала низку глобальних процесів самостійно чи в комплексі з іншими інцидентами чи явищами (ситуація на Донбасі, війна в Сирії, тощо). Хоча подальший сценарій розвитку кримського питання зараз важко встановити, та його міжнародні наслідки вплинули на світовий порядок набагато сильніше, ніж очікувалось.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Все санкции США и ЕС в отношении России с 2014 года. Настоящее время.
URL: <https://www.currenttime.tv/a/russia-american-european-sanctions/29449693.html>
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf
3. Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с передачей Украине военных кораблей, задержанных в ноябре 2018 года в ходе провокации Киева в районе Керченского пролива. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3902958
4. Конституція (Основний Закон) ... _ від 20.04.1978 № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
5. О решении Международного трибунала по морскому праву по инциденту в районе Керченского пролива 25 ноября 2018 года. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3659504?fbclid=IwAR1Nzpxk2BHcCTyT47tBOLMVb-2ny6WzYt2XcZQocPgw2KY_NXbt_L6VRKk
8. Отчет о действиях по предварительному расследованию (2016 г.). International criminal Court. <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>
8. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=2854
9. Application of the International Convention for the suppression of the financing of terrorism and of the International Convention on the Elimination of all forms of racial discrimination. International court of justice. 16.01.2017.

- URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170116-APP-01-00-EN.pdf>
10. CAATSA_CRIEEA Section 232 Public Guidance. US Department of State.
URL: <https://www.state.gov/caatsa-crieea-section-232-public-guidance/>
  11. Cases pending before the Grand Chamber-Pending cases. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings/gcpending&c>
  12. Conflict in Ukraine. Global Conflict Tracker. <https://www.cfr.org/interactive/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine>
  13. Cover note. European Council/ 21 march 2014. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf
  14. CrimeaThematicReport10Sept2018_EN. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_EN.pdf
  15. Defending American Security from Kremlin Aggression Act of 2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/482/text?loclr=cga-bill#toc-id40a5b40f-cbe1-4dc7-9637-a0eed7fd15f5>
  16. Five years after: Human rights situation in the Autonomous republic of Crimea.
URL: <https://osce.usmission.gov/the-human-rights-situation-in-crimea/>
  17. Human Rights Watch. 2014. "Crimea: Disappeared Man Found Killed." March 18. Accessed February 28. URL: <https://www.hrw.org/news/2014/03/18/crimea-disappeared-man-found-killed>
  18. EU-Russia sanctions exchange has had important economic and political consequences (news article). The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/eu-russia-sanctions-exchange-has-had-important-economic-and-political-consequences-n-365.html>
  19. EUR-Lex. 12016P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421313850387&uri=CELEX:02014D0386-20150621#document>

20. Information Note to EU business operating and/or investing in Crimea/Sevastopol. Council of European Union. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12078-2014-REV-2/en/pdf>
21. Inter-State applications. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf
22. International Court of Justice. 2017. "Press Release 2017/15." April 19. Accessed February 28. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/19412.pdf>
23. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov. URL: <https://undocs.org/en/A/74/L.12/Rev.1>
24. Resolution 2155 (2014). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/771722>
25. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205
26. Sanctions after Crimea: Have they worked? NATO Review. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2015/Russia/sanctions-after-crimea-have-they-worked/EN/index.htm>.
27. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine Report of the Secretary-General / URL: <https://undocs.org/en/A/74/276>
28. Situation of human rights in the temporarily occupied autonomous republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf
29. Statement by H.E. Ambassador Oleh Shamshur, the Permanent Delegate of Ukraine to UNESCO at the 9th Information Meeting with the Permanent Delegates and Observers to UNESCO on the situation in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. 24.09.2019. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/en/news/74938-zajava-posla-ukrajini-u-franciji-postijnogo-predstavnika-ukrajini-pri-junesko-oshamshura-shhodo-situaciji->

- v-timchasovo-okupovanomu-krimu-vigoloshena-23-veresnya-2019-roku-v-khodi-9-oji-
30. Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia. 28.08.2014. Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://mk.gov.lv/en/aktualitates/statement-ministry-foreign-affairs-republic-latvia>
  31. Statement by the Spokesperson on human rights violations against and the illegal detention of Crimean Tatars by the Russian Federation - European External Action Service. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/60408/statement-spokesperson-human-rights-violations-against-and-illegal-detention-crimean-tatars_en The consequences of the annexation of Crimea. OSW Centre for Eastern Studies. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-03-19/consequences-annexation-crimea>
  32. QA-1, 2 January 2020, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Signature of the Agreement on the EastMed Project. URL: http://www.mfa.gov.tr/sc_1_eastmed-projesine-ilişkin-anlasmanin-imzalanmasi-hk-sc.en.mfa

Література:

33. Бурдига І. Адмінкордон з Кримом: п'ять років тимчасовості. 2019. Дзеркало тижня. URL: <https://www.dw.com/uk/адмінкордон-з-кримом-пять-років-тимчасовості/a-47941025>
34. Кухалейшвілі Г. Брестський ультиматум: Чого Росія хоче від Білорусі? 2018. URL: <https://ua.112.ua/statji/brestskyi-ultymatum-choho-rosiia-khoche-vid-bilorusi-473862.html>
35. Bebler A. Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. Romanian Journal of European Affairs. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/297774543_Crimea_and_the_Russian-Ukrainian_Conflict

36. Bebler A. On the Geopolitical Aspects of the Conflict Over Crimea. The IUP Journal of International Relations, Vol. XI, No. 1, January 2017, pp. 7-26. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3159747
37. Berg E. The politics of unpredictability: Acc/secession of Crimea and the blurring of international norms. 2017. P. 400-417. URL: <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1497986>
38. Coynash, H. 2015c. "Russia Threatens to Ban Crimean Tatar Mejlis as Extremist while Claiming 'It Doesn't Exist.'" Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1443136760>
39. Daniel M. The Kosovan Precedent for the Annexation of Crimea. 2019. URL: <https://www.e-ir.info/2019/03/18/the-kosovan-precedent-for-the-annexation-of-crimea/>
40. Klotz M. View More Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement. Volume 23: Issue 80. 2017. URL: <https://doi.org/10.1515/cirr-2017-0028>
41. Rosenberg M. Kosovo Independence. 2018 URL: <https://www.thoughtco.com/kosovo-independence-overview-1435550>
42. O'Loughlin J. The Crimea conundrum: legitimacy and public opinion after annexation. 2019. p. 6-27. 2019. URL: <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1593873>
43. Rotaru. V. Russia's post-Crimea legitimization discourse and its challenges for the EAP countries. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/311397028_RUSSIA'S_POST-CRIMEA_LEGITIMIZATION_DISCOURSE_AND_ITS_CHALLENGES_FOR_THE_EAP_COUNTRIES
44. Oleksiyuk Z. Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA forecasts? 2014. URL: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/7921.pdf>